

Planbureau voor de Leefomgeving

TOEKOMSTVERKENNING WLO 2025:

ACHTERGRONDSTUDIE DEMOGRAFIE

Nathalie Boot, Dorien Manting, Kristian Bakker

3 juli 2025

PBL

Colofon

Toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving Achtergrondstudie Demografie

© PBL Planbureau voor de Leefomgeving
Den Haag, 2025
PBL-publicatienummer: 5937

Contact

Dorien.manting@pbl.nl

Auteurs

Nathalie Boot, Dorien Manting, Kristian Bakker

Met dank aan

Het PBL is dank verschuldigd aan Prof. Dr. R. van Gaalen, Dr. J. de Beer, dr. C. van Duijn

Redactie figuren

Beeldredactie PBL

Eindredactie en productie

Uitgeverij PBL

Toegankelijkheid

Het PBL hecht veel waarde aan de toegankelijkheid van zijn producten. Mocht u problemen ervaren bij het lezen ervan, dan kunt u contact opnemen via info@pbl.nl. Vermeld daarbij s.v.p. de naam van de publicatie en het probleem waar u tegenaan loopt.

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Boot, N., Manting, D. & K. Bakker (2025) *Toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving, Achtergrondpublicatie Demografie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving

Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) is het nationale instituut voor strategische beleidsanalyses op het gebied van milieu, natuur en ruimte. Het PBL draagt bij aan de kwaliteit van de politiek-bestuurlijke afweging door het verrichten van verkenningen, analyses en evaluaties waarbij een integrale benadering vooropstaat. Het PBL is vóór alles beleidsgericht. Het verricht zijn onderzoek gevraagd en ongevraagd, onafhankelijk en wetenschappelijk gefundeerd.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Veronderstellingen voor de bevolkings- en huishoudensscenario's	4
2.1	Veronderstellingen bevolkingsscenario's	5
2.1.1	Internationale migratie	5
2.1.2	Sterfte	10
2.1.3	Geboorte	16
2.2	Veronderstellingen huishoudensscenario's	21
2.2.1	Uit huis gaan	22
2.2.2	Alleen wonen of samenwonen	24
2.2.3	Uit elkaar gaan van paren	26
2.2.4	Naar een zorginstelling	28
2.3	Kwantitatieve veronderstellingen bij de scenario's	30
2.4	Onzekerheden: vergrijzing, migratie en klimaat	31
	Referenties	33
	Bijlage: Methodologie	40

1 Inleiding

Het PBL heeft toekomstscenario's gemaakt voor de bevolkings- en huishoudensontwikkeling tot en met 2060. Deze maken deel uit van de scenariostudie Welvaart en Leefomgeving (WLO) 2025 (PBL 2025a). Deze scenario's zijn de opvolgers van de scenario's in Welvaart en Leefomgeving (WLO) die in 2015 zijn verschenen (CPB & PBL 2015).

De belangrijkste demografische uitkomsten van de scenario's worden beschreven in het Cahier Demografie. In deze achtergrondpublicatie wordt uitgebreider ingegaan op de veronderstellingen waarop de scenario's zijn gebaseerd. De literatuurstudie voor deze achtergrondpublicatie is begin 2023 afgerond. Publicaties die na het voorjaar van 2023 zijn verschenen, zijn hierin dan ook niet verwerkt.

Omdat bevolkingsontwikkelingen beïnvloed worden door economische ontwikkelingen, maken we gebruik van de economische scenario's Hoog en Laag (PBL & CPB 2025). Omdat economie op zijn beurt door demografische ontwikkelingen beïnvloed worden, maakt het Cahier Macro-economie vervolgens gebruik van het Cahier Demografie. Verder maken ook de module regionale ontwikkelingen en mobiliteit gebruik van de demografische scenario's Laag en hoog.

2 Veronderstellingen voor de bevolkings- en huishoudensscenario's

Demografie wordt beïnvloed door ontwikkelingen op allerlei andere gebieden. Sommige demografische processen, bijvoorbeeld asielmigratie, worden vooral beïnvloed door ontwikkelingen in het buitenland, zoals oorlogen, onderdrukking, politieke instabiliteit, terwijl arbeidsmigratie ook beïnvloed wordt door ontwikkelingen in Nederland, zoals van de arbeidsmarkt. Andere demografische ontwikkelingen, bijvoorbeeld veranderingen in de levensverwachting, worden juist voornamelijk beïnvloed door ontwikkelingen in Nederland, zoals veranderingen in de leefomgeving, welvaart, leefstijl of (medische) technologie. Ook kunnen demografische ontwikkelingen andere demografische processen beïnvloeden. Zo zal het aantal mensen dat overlijdt toenemen naarmate de vergrijzing vordert en zal er vaker sprake zijn van verweduwing, waardoor het aantal eenpersoonshuishoudens toeneemt. Ook kan immigratie vanuit het buitenland het aantal kinderen dat geboren wordt beïnvloeden, omdat er verschillen in kindertal zijn tussen mensen die uit verschillende delen van de wereld afkomstig zijn.

Hoe dit soort processen er naar verwachting uitzien in de scenario's Hoog en Laag en hoe dit is vertaald in de gebruikte veronderstellingen wordt in dit hoofdstuk toegelicht. De veronderstellingen voor de bevolking hebben betrekking op de drie componenten van bevolkingsgroei: internationale migratie, sterfte en geboorte (zie voor een beschrijving van een cohort-componentenmodel, Preston et al. 2001). De veronderstellingen voor huishoudens hebben betrekking op processen in de levensloop: kinderen die uit huis gaan en weer naar het ouderlijk huis terugkeren, personen die

alleen gaan wonen of juist gaan samenwonen met een partner en stellen die uit elkaar gaan. Deze veronderstellingen worden hieronder toegelicht aan de hand van verhaallijnen en kernindicatoren. Voor de uiteindelijke doorrekening met het model worden deze veronderstellingen in het model van het CBS in frequenties en kansen, uitgesplitst naar leeftijd, geslacht, migratieachtergrond en huishoudenspositie, volgens de werkwijze die het CBS hanteert voor de huishoudensprognose. Hierop wordt in dit achtergronddocument niet nader ingegaan (zie voor een beschrijving van het gehanteerde huishoudensprognosemodel: Duin & Harmsen 2009). We bespreken de hieruit volgende kwantitatieve veronderstellingen per scenario in paragraaf 2.3. Deze literatuurverkenning is in 2023 afgerond. Publicaties die daarna zijn verschenen zijn niet meegenomen, met uitzondering van de publicatie van de Staatscommissie Bevolkingsvraagstukken 2050 (2024).

Bij de veronderstellingen voor de scenario's Laag en Hoog maken we gebruik van de economische scenario's Laag en Hoog (PBL & CPB 2025). De verhaallijnen van de twee macro-economische scenario's, zoals te lezen in het cahier Economie (PBL & CPB 2025), vormen dan ook een belangrijk ingrediënt voor de verhaallijnen. Bij het opstellen van de migratiescenario's hebben we de scenario's Arbeid en Lage Migratie uit de Verkenning Bevolking 2050 (NIDI & CBS 2021) als vertrekpunt genomen, omdat dit varianten zijn met een stevige bandbreedte in de internationale migratie. Daarnaast zetten we onze veronderstellingen af tegen de Kernprognose 2021 (Stoeldraijer et.al., 2021a) als het om sterfte en geboorte gaat en de Huishoudensprognose (Stoeldraijer et al. 2021b) van het CBS als het om huishoudensdynamiek gaat. Ook beleid kan een sterke invloed hebben op demografische trends. De scenario's zijn echter zonder nieuw beleid (na 2021) opgesteld; de scenario's kunnen op deze manier worden gebruikt om gevolgen van nieuw beleid te analyseren.

2.1 Veronderstellingen bevolkingsscenario's

In deze paragraaf wordt eerst ingegaan op de kwalitatieve veronderstellingen van de scenario's met betrekking tot de internationale migratie, sterfte en geboorte. Vervolgens worden de kwantitatieve veronderstellingen beschreven.

2.1.1 Internationale migratie

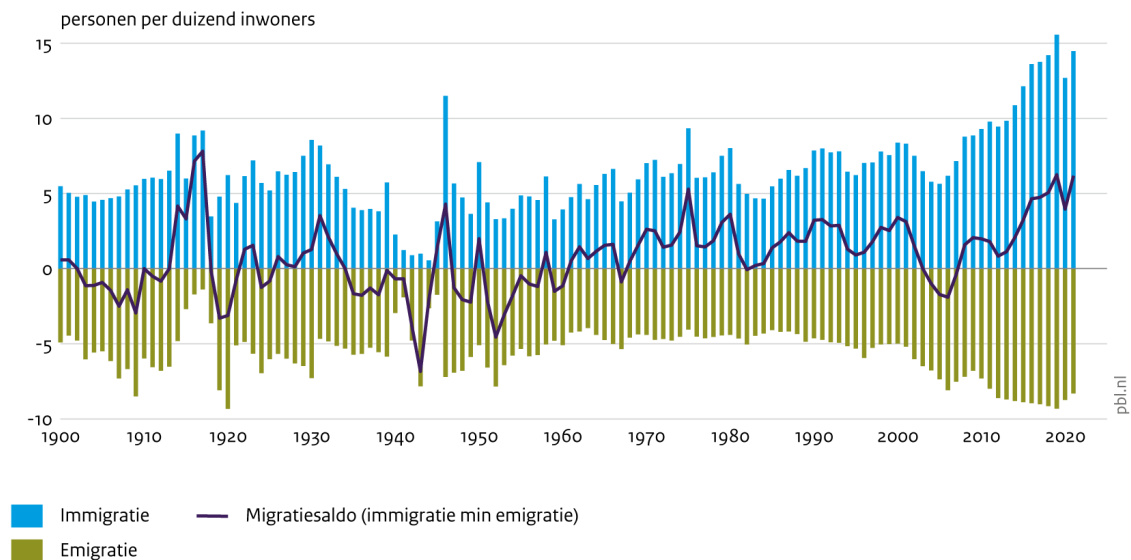
Achtergronden en determinanten

De belangrijkste factor in de groei van de Nederlandse bevolking is de afgelopen jaren niet de natuurlijke aanwas door geboorte of sterfte, maar de internationale migratie (CBS 2022a). Tegelijkertijd is deze factor ook het moeilijkst te voorspellen (Acostamadiedo et al. 2020; Boissonnault et al. 2022). De meeste vormen van migratie laten zich moeilijk sturen door binnenlands beleid en worden in plaats daarvan sterk beïnvloed door ontwikkelingen in het buitenland, die vaak moeilijk te voorzien zijn (Adviesraad Migratie 2022).

Zo zien we in figuur 2.1 voor de periode 1900-2021 de effecten van oorlogen, dekolonisatie, economische ontwikkelingen en Europese integratie: de sterke daling van de immigratie tussen 1940 en 1945 hangt samen met de Tweede Wereldoorlog, terwijl de uitschieter in 1946 werd veroorzaakt door de komst van Indische Nederlanders na de onafhankelijkheid van de Indonesië. Ook rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 was een piek in de immigratie te zien. De stijging van de immigratie vanaf 2004 valt samen met de uitbreiding van de Europese Unie (EU), waardoor het voor inwoners van de nieuwe lidstaten makkelijker werd naar Nederland te verhuizen en hier aan

het werk te gaan (CBS 2022b). Daarnaast ging de voortschrijdende internationalisering van het hoger onderwijs gepaard met een continue stijging van het aantal studiemigranten (Bolhaar et al. 2019). In 2020 zorgde de coronapandemie en de bijbehorende maatregelen voor een dip in de immigratie, die in 2021 weer bijtrok.

Figuur 2.1
Buitenlandse migratie

Bron: CBS

Immigranten komen uit alle delen van de wereld naar Nederland. Naast mensen uit voormalige koloniën Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen, kwamen er in de jaren zestig en begin jaren zeventig van de vorige eeuw veel gastarbeiders uit Turkije en Marokko naar Nederland. Velen van hen vestigden zich hier uiteindelijk permanent. Vanaf de jaren zeventig kwamen ook partners en kinderen van deze gastarbeiders naar Nederland. Sinds de jaren negentig is er meer variatie te zien in de herkomstlanden van migranten (WRR 2020). In bepaalde perioden stroomden veel asielzoekers in vanuit landen waar op dat moment oorlog woedde of anderszins sprake was van politieke conflicten: bijvoorbeeld in de jaren negentig vanuit voormalig Joegoslavië en meer recent uit Syrië, Eritrea, Afghanistan, Irak, Iran. In 2022 kwamen veel Oekraïners naar Nederland vanwege de oorlog met Rusland. Daarnaast nam met de uitbreiding van de EU in 2004 en 2007 de immigratie vanuit Midden- en Oost-Europa flink toe. De afgelopen jaren kwamen de meeste immigranten uit landen binnen Europa, maar nam ook het aantal migranten uit Azië en Amerika toe (CBS 2022b, Van der Star et al. 2021). Een groot deel van de migranten blijft tegenwoordig slechts een paar jaar in Nederland (Manting et al. 2022, WRR 2020). Ook internationaal is deze trend van toenemende mobiliteit en meer kortdurend verblijf al langere tijd te zien (McDowell et al. 2012).

Internationale migratie is een complex fenomeen dat zich niet laat verklaren door één alomvattende theorie (De Haas 2021, Massey 2012). Veel onderzoek naar migratie is economisch van aard en legt de nadruk op het belang van economische ongelijkheid (met name loonverschillen) tussen landen en hun inwoners als aanleiding voor migratie. Hierin wordt migratie gezien als een puur economisch besluitvormingsproces, waarbij personen en/of hun families de kosten en baten van

migratie tegen elkaar afwegen om hun financiële situatie te optimaliseren. In dit soort economische theorieën bepalen push- en pullfactoren in het herkomstland of het ontvangende land of een persoon zal migreren of niet.

Naast dit soort structurele krachten zijn er echter nog verschillende andere factoren van belang voor migratie (De Bruin et al. 2018, Massey 2012). Op mesoniveau wordt migratie beïnvloed door sociale en economische structuren, zoals sociale netwerken van migranten in vestigingslanden die het voor nieuwe migranten makkelijker maken om zich daar ook te vestigen. Daarnaast is op macroniveau het beleid dat landen voeren om het aantal en de samenstelling van immigranten te beïnvloeden van belang. Tot slot zijn op microniveau de motivaties, wensen en doelen van degenen die al dan niet besluiten te migreren relevant (Benson & O'Reilly 2016, De Haas 2021). Migratie is voor individuen een instrument om iets te bereiken: persoonlijke ontwikkeling, een veilige leefomgeving, bestaanszekerheid, sociale of economische mobiliteit, enzovoort. Hierin spelen individuele kenmerken, zoals opleidingsniveau en religie een rol. Deze redenen om te migreren veranderen over de tijd, onder invloed van bredere sociale trends en de levensfase waarin mensen zich bevinden.

In de CBS-modellen wordt een indeling naar verschillende herkomstlanden gecategoriseerd. In de WLO 2025 hebben we de indeling vereenvoudigd tot een aantal categorieën: Europa (exclusief Turkije), Klassieke Migratielanden, Asielanden en de Overige landen. Het NIDI en het CBS introduceerde in 2021 (NIDI & CBS 2021) een nieuwe indeling die het CBS gebruikt in de nationale bevolkingsprognoses (zie ook NIDI & CBS (2021) voor een verantwoording van de keuze voor deze indeling). We hebben van deze indeling gebruikt gemaakt. Volgens deze definitie behoren Marokko, Turkije, Suriname, Indonesië en de voormalige Nederlandse Antillen tot de klassieke migratielanden. Onder Asielanden vallen Afrikaanse landen (exclusief Marokko) en het Aziatisch Midden-Oosten. De overige landen zijn Noord- en Zuid-Amerikaanse landen, Oceanië en Oost-Aziatische landen.

Hierna worden veronderstellingen uitgewerkt voor de twee scenario's in deze publicatie, waarbij we zowel naar migratiemotieven als naar de hierboven genoemde indeling naar herkomstlanden kijken.

Arbeid

Arbeidsmigranten zijn migranten die migreren om in Nederland te komen werken. Arbeid is de laatste jaren het belangrijkste migratiemotief onder migranten vanuit de EU of EFTA-landen (Liechtenstein, Noorwegen, IJsland en Zwitserland; CBS 2022c). Personen uit deze landen kunnen zonder tewerkstellingsvergunning in andere EU-landen aan het werk. De arbeidsmigratie vanuit de EU is sinds de uitbreiding van de EU in 2004 en 2007 sterk toegenomen. Ook uit andere delen van de wereld komen echter steeds meer arbeidsmigranten (CBS 2022c). Arbeidsmigranten zijn over het algemeen jongvolwassen mannen en vrouwen, die bij aankomst in Nederland vaak alleenstaand zijn en (nog) geen kinderen hebben (Hitzert en Van Wijk 2019, Manting et al. 2022, Van der Star et al. 2021). Binnen arbeidsmigranten van buiten de EU kan onderscheid gemaakt worden tussen kennismigranten en overige arbeidsmigranten. Kennismigranten zijn over het algemeen hoger opgeleid dan andere arbeidsmigranten en hebben een hoger inkomen (Manting et al. 2022); vaak zijn ze werkzaam in de zakelijke dienstverlening of de IT (Hitzert & Van Wijk 2019). In 2021 kwam het grootste deel van de kennismigranten uit India, maar ook vanuit China en Turkije komen veel kennismigranten naar Nederland (CBS 2022c). Overige arbeidsmigranten werken vaak als uitzendkracht of in de

horeca. Een groot deel van de arbeidsmigranten die de laatste jaren instroomden blijft maar tijdelijk in Nederland wonen (Hitzert & Van Wijk 2019, Krieg & Van Rooijen 2018). Vooral kennismigranten van buiten de EU zijn vaak na een aantal jaar weer vertrokken uit Nederland (Manting et.al. 2022).¹

Onder andere vanwege de vergrijzing wordt verwacht dat de arbeidsmigratie, en in het bijzonder het aantal kennismigranten, naar EU-landen de komende jaren toe zal nemen, zeker wanneer de werkgelegenheid in de EU hoger blijft dan in andere delen van de wereld (Acostamadiedo et al. 2020; Boissonneault et al. 2022). In tegenstelling tot het aantal asielmigranten, is het aantal arbeids- en kennismigranten van buiten de EU echter ook afhankelijk van eventueel restrictief migratiebeleid in het ontvangende land; deze vorm van migratie valt dus in zekere mate te reguleren.

Gezin

Gezinsmigranten zijn personen die naar Nederland komen om zich bij eerder gemigreerde gezinsleden te voegen of om samen te gaan leven met een partner in Nederland met wie zij eerder nog niet samenleefden. In het eerste geval spreken we van gezinshereniging; in het tweede van gezinsvorming.

In 2021 vormden gezinsmigranten de grootste groep onder migranten van buiten de EU/EFTA, maar ook onder immigranten vanuit de EU/EFTA bevinden zich in 2020 veel gezinsmigranten (CBS 2022c). Huishoudens met daarin ten minste één gezinsmigrant blijven over het algemeen langer in Nederland dan huishoudens met alleen arbeids- of studiemigranten (Manting et al. 2022). Hoewel werk voor deze migranten niet de belangrijkste reden was om naar Nederland te komen, vindt een groot deel van de gezinsmigranten hier na verloop van tijd een baan (CBS 2018).

Asiel

Asielmigranten zijn personen die vanwege oorlog, geweld of onderdrukking migreren: in het land van herkomst lopen zij of hun familieleden kans vervolgd of vermoord te worden. Het aantal asielmigranten fluctueert aanzienlijk over de jaren (CBS 2023a). In 2016 was er een piek te zien in het aantal door de Immigratie en Naturalisatiedienst (IND) verleende asielvergunningen (ruim 35.000); in de jaren daarna nam het aantal verleende vergunningen weer af tot ongeveer 18.000 in 2020. Onder de asielmigranten die de afgelopen jaren instroomden, vormden Syriërs en Eritreeërs de grootste groepen. Een aanzienlijk deel van deze ingestroomde asielmigranten waren nareizigers, familieleden van eerder ingestroomde asielmigranten die onder bepaalde voorwaarden naar Nederland mogen komen. Nareizigers zijn dan ook vaak vrouwen of kinderen, terwijl ‘eerste aanvragers’ de afgelopen jaren over het algemeen jongvolwassen mannen waren. Na de Russische invasie in Oekraïne in februari 2022 kwam ook een groot aantal Oekraïense vluchtelingen, vooral vrouwen en kinderen, naar Nederland: in 2022 in totaal ruim 85.000 (Rijksoverheid 2023). Zij hoeven in Nederland geen verblijfsvergunning aan te vragen, maar mogen hier wonen en werken onder de Richtlijn Tijdelijke Bescherming van de EU. Strikt genomen zijn Oekraïners dan ook geen asielmigranten, maar ontheemden.

¹ Trends in het aantal kennismigranten variëren afhankelijk van de gehanteerde definitie van het begrip ‘kennismigrant’. De definitie die het CBS hiervoor hanteert, is de afgelopen jaren herzien (CBS Statline 2022a); dit heeft geresulteerd in een trendbreuk in het aantal kennismigranten.

Asielmigratie is moeilijk te voorspellen. Het hangt af van ontwikkelingen elders in de wereld, denk aan oorlogen en geweld (Boissonneault et al. 2022). Asielmigratie wordt dan ook al decennialang door pieken en dalen gekenmerkt. Fluctuaties in asielmigratie naar Nederland worden in geringe mate beïnvloed door economische ontwikkelingen in Nederland.

Studie

Studiemigranten zijn personen die naar Nederland komen om hier (hoger) onderwijs te volgen. Het gaat dan ook vaak om personen van 18 of 19 jaar (Van der Star et al. 2021). De studiemigratie naar Nederland is de afgelopen jaren sterk gestegen (CBS 2022c). Zo waren er in 2006 in Nederland ongeveer 31.000 internationale studenten; in 2017 waren dit er ongeveer 76.000 (Bolhaar et al. 2019).² Het is voor internationale studenten aantrekkelijk om in Nederland te studeren, omdat veel studies in het hoger onderwijs in het Engels worden aangeboden. Daarnaast betalen studenten uit de EU en EFTA-landen (Noorwegen, IJsland, Liechtenstein en Zwitserland) binnen het hoger onderwijs hetzelfde (lage) bedrag aan collegegeld als Nederlandse studenten. Ook kunnen zij, onder bepaalde omstandigheden, in aanmerking komen voor studiefinanciering. Voor studenten van buiten de EU/EFTA gelden andere regels: zij betalen een aanzienlijk hoger bedrag aan collegegeld en hebben geen recht op studiefinanciering. Wel krijgen studenten van buiten de EU/EFTA na afstuderen een jaar de tijd om in Nederland een baan te vinden als kennismigrant. In 2017 kwam driekwart van de internationale studenten uit EU-/EFTA-landen en een kwart van buiten de EU/EFTA (Bolhaar et al. 2019). Veruit de meeste studenten kwamen uit Duitsland, maar ook uit China, Italië en Oost-Europa. Studiemigranten blijven, net als arbeidsmigranten, vaak slechts tijdelijk in Nederland, in tegenstelling tot gezins- en asielmigranten (CBS 2022c Manting et al. 2022).

Veronderstellingen van de scenario's Hoog en Laag

De veronderstellingen met betrekking tot de migratie in de twee scenario's betreffen zowel de immigratie als emigratie. Het migratiesaldo is dan het resultaat van de veronderstellingen over deze twee migratiestromen.³ In scenario Hoog stijgt zowel de immigratie als de emigratie als gevolg van de sterke economische groei: Nederland trekt meer migranten aan, maar migranten vertrekken ook vaak weer uit Nederland. In scenario Laag is de emigratie lager, ondanks het feit dat verondersteld wordt dat er verhoudingsgewijs meer migranten zullen vertrekken vanwege de minder gunstige economie. Maar omdat er veel minder immigranten arriveren, neemt de emigratie in absolute zin desondanks af. Dit telt op tot een licht positief migratiesaldo in dit scenario. Vanwege de ongunstige economische omstandigheden in scenario Laag nemen zowel arbeid-, studie- en gezinsmigratie af. Dit vertaalt zich ook in een afname van migratie uit Europa en de overige landen. Ook de asielmigratie is iets minder fors in Laag dan in Hoog.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Hoog

In scenario Hoog groeit de economie in Nederland relatief sterk. Ook in omliggende landen gaat het economisch gezien goed en de mate van internationale samenwerking blijft hoog (in overeenstemming met het SSP-scenario *Sustainability*; O'Neill et al. 2017), waardoor personen zich makkelijk

² Het is belangrijk om op te merken dat niet alle internationale studenten studiemigranten zijn. Onder internationale studenten vallen ook studenten uit Duitsland en België die in Nederland studeren maar over de grens zijn blijven wonen.

³ Migranten die zich na aankomst in Nederland niet inschrijven in de Basisregistratie Personen (BRP) worden hierbij niet meegenomen. Een aanzienlijk deel van de arbeidsmigranten schrijft zich, om uiteenlopende redenen, niet in tijdens hun verblijf in Nederland (Manting et al. 2022).

over de wereld kunnen verplaatsen. Door de stijgende welvaart en daarmee tekorten op de arbeidsmarkt, als gevolg van stijgende werkgelegenheid in bepaalde sectoren, kunnen meer migranten naar Nederland trekken. Werkgevers gaan actief op zoek naar werknemers in het buitenland om tekorten op te lossen; met name hoogopgeleide arbeidskrachten zijn gewild. In dit scenario wordt dus verondersteld dat de arbeidsmigratie de komende tijd hoog zal zijn. Bovendien zal een groter aandeel arbeidsmigranten langere tijd in Nederland blijven, waardoor ook de gezinsmigratie stijgt als partners en kinderen van deze migranten naar Nederland komen. Omdat wereldwijd het gemiddeld opleidingsniveau in dit scenario toeneemt, zal het aandeel hoogopgeleide kennismigranten onder de arbeidsmigranten toenemen. Deze migranten komen, net als de afgelopen jaren, voor een groot deel uit Europa, maar ook uit China, India en Turkije. Ook de studiemigratie, die de laatste jaren sterk is gestegen, neemt in dit scenario verder toe. Migratie uit asiellanden, waaronder ook volgmigratie valt, neemt ook toe, ondanks het feit dat dit scenario uitgaat van langdurige wereldvrede. De faciliteiten voor internationale studenten die Nederlandse universiteiten en hogescholen aanbieden blijven in dit scenario goed. Hoewel studiemigranten over het algemeen na het afronden van hun studie weer vertrekken, zullen onder de economisch gunstige omstandigheden in dit scenario meer studiemigranten hier na hun afstuderen werk vinden en voor langere tijd in Nederland blijven wonen. Als gevolg hiervan zal de migratie toenemen, zowel bij migranten afkomstig uit Europa, Asiellanden, Klassieke migratielanden en overige landen.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Laag

In scenario Laag gaat het, net als in andere Europese landen, economisch slechter in Nederland. Hierdoor ligt het migratiesaldo lager dan in het alternatieve scenario en in de Kernprognose 2021 van het CBS. Daarnaast komt de focus in Nederland en omliggende landen in dit scenario meer te liggen op de eigen regio en neemt de internationale samenwerking af (in overeenstemming met het SSP-scenario *Regional Rivalry*; O'Neill et al. 2017). Door de lagere economische groei wordt Nederland een minder aantrekkelijk vestigingsland voor arbeids- en kennismigranten. Omdat de werkgelegenheid afneemt, zijn werkgevers minder geneigd om actief werknemers uit het buitenland aan te trekken. Aanvullend neemt ook de gezinsmigratie af. De concurrentiepositie van Nederlandse universiteiten ten opzichte van buitenlandse universiteiten verslechtert, waardoor internationale studenten minder vaak voor een Nederlandse universiteit kiezen. Naast het feit dat er in dit scenario minder migranten naar Nederland komen, neemt ook de verblijfsduur van migranten in dit scenario af. Ook studiemigranten blijven na het afronden van hun studie minder vaak in Nederland om hier een baan te zoeken vanwege de lagere werkgelegenheid in dit scenario. We veronderstellen hogere emigratiekansen in vergelijking met scenario Hoog. Dit houdt in dat het migratiesaldo uit Europa, klassieke migratielanden en asiellanden en de overige landen lager ligt dan in het scenario Hoog.

2.1.2 Sterfte

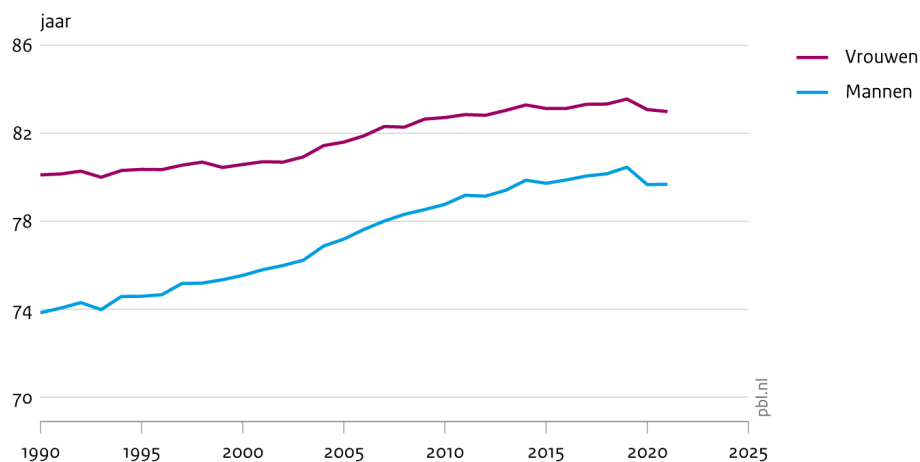
Achtergronden en determinanten

Het aantal overledenen in Nederland schommelde tussen 2000 en 2015 tussen de 135.000 en 140.000 per jaar (CBS Statline 2022a). Sindsdien loopt dit aantal op tot rond de 150.000, met een (naar verwachting tijdelijke) piek in de jaren van de coronapandemie: in 2020 overleden ongeveer 168.000 personen en in 2021 ongeveer 170.000. De stijging sinds 2015 is toe te schrijven aan een toename van het aantal ouderen in Nederland. Omdat het aantal ouderen de komende jaren blijft toenemen, is ook een verdere stijging van het aantal overledenen te verwachten, ondanks het feit dat de levensverwachting toeneemt (Stoeldraijer et al. 2022a). Levensverwachting bij de geboorte

is een betere maat om de ontwikkelingen in sterfte over de tijd te volgen, omdat deze niet gevoelig is voor veranderingen in leeftijdsopbouw van de bevolking.

De levensverwachting in Nederland neemt (net als in andere westerse landen) al decennia toe (zie figuur 2.2). In Nederland was er in 2020 en 2021 een lichte daling van de levensverwachting te zien als gevolg van verhoogde sterfte tijdens de coronapandemie, waarvan verwacht wordt dat deze in de toekomst niet door zal zetten (Stoeldraijer et al. 2022a). Voor mannen ligt de levensverwachting in 2021 op 79,7 jaar en voor vrouwen op 83,0 jaar. De levensverwachting van Nederlandse vrouwen ligt daarmee vrijwel gelijk aan het gemiddelde in de Europese Unie (82,8 jaar in 2021; Eurostat 2022a). Nederlandse mannen doen het in vergelijking met de rest van Europa beter dan vrouwen; hun levensverwachting ligt 2,7 jaar hoger dan het gemiddelde in de Europese Unie (77,2 jaar in 2021). Zowel onder mannen als vrouwen ligt de levensverwachting in verschillende Zuid-Europese en Scandinavische landen, Zwitserland en Liechtenstein hoger dan in Nederland. De levensverwachting zal naar verwachting verder blijven stijgen, hoewel de groei in verschillende Europese landen de afgelopen jaren wel af lijkt te nemen (Raleigh 2019).

Figuur 2.2
Levensverwachting

Bron: CBS

In de literatuur komen verschillende determinanten naar voren die de ontwikkeling van de levensverwachting in het verleden hebben beïnvloed en waarvan wordt verwacht dat ze dit ook in de toekomst zullen blijven doen. Dit zijn ontwikkelingen in de medische technologie, leefstijl, de sociaaleconomische status van personen en de samenstelling van de bevolking naar migratieachtergrond. Hoe deze determinanten de levensverwachting beïnvloeden wordt hieronder beschreven.

Medische technologie

Vooruitgang in de medische wetenschap heeft ervoor gezorgd dat de levensverwachting tegenwoordig flink hoger ligt dan honderd jaar geleden (Raleigh 2019, Vaupel et al. 2021). In de eerste helft van de twintigste eeuw steeg de levensverwachting vooral als gevolg van de dalende zuigelingen- en kindersterfte, dankzij de ontwikkeling van vaccinaties en het terugdringen van besmettelijke ziekten. De verdere stijging van de levensverwachting in de tweede helft van de twintigste eeuw wordt toegeschreven aan een daling van de sterfte onder personen van middelbare leeftijd en ouder. Dit was een gevolg van medische vooruitgang in het diagnosticeren en behandelen van

hart- en vaatziekten en kanker, een gezondere leefstijl maar ook meer aandacht voor preventie via een gezondere leefstijl. Desondanks blijven hart- en vaatziekten en kanker ook in de toekomst naar verwachting de belangrijkste doodsoorzaken in Nederland (RIVM 2020). Wel zal het aandeel dat deze doodsoorzaken innemen op het totaal de komende jaren waarschijnlijk afnemen, als gevolg van betere preventie en behandelmogelijkheden. Doordat meer mensen deze aandoeningen zullen overleven, wordt verwacht dat relatief meer mensen in plaats daarvan aan een vorm van dementie zullen overlijden.

Het is goed mogelijk dat technologische vooruitgang in de medische wereld ook in de toekomst zal bijdragen aan een verdere stijging van de levensverwachting (Vaupel et al. 2021). Nieuwe screeningsmethoden en interventies kunnen de diagnose en behandeling van levensbedreigende aandoeningen efficiënter en accurater maken (Clouston et al. 2016, Wang et al. 2017). Daarnaast kunnen nieuwe ontwikkelingen in *e-health*, zoals digitale meetapparatuur, apps en mogelijkheden voor onlinecommunicatie met zorgverleners, zorg op afstand makkelijker maken en daarmee de toegang tot medische zorg verbeteren. Recent onderzoek laat zien dat zorglocaties voor een deel van de ouderen slecht bereikbaar zijn, zeker wanneer zij een laag inkomen en geen auto tot hun beschikking hebben (Bastiaanssen & Breedijk 2022). Door gezondheidsindicatoren digitaal en vanuit huis te monitoren, kan de frequentie van (fysiek) contact met zorgverleners teruggebracht worden. Preventieve monitoring op afstand kan er ook voor zorgen dat potentieel levensbedreigende aandoeningen in een vroeg stadium opgespoord worden, wat de overlevingskansen zal vergroten. Dergelijke ontwikkelingen hebben de afgelopen jaren al geleid tot betere gezondheidsuitkomsten en minder sterfte als gevolg van beroertes, hartinfarcten en diabetes (Barbosa et al. 2021).

Dit soort medische innovatie vraagt om voldoende financiële middelen voor de ontwikkeling, maar ook de implementatie van nieuwe technologieën (Barbosa et al. 2021). Bij verminderde economische groei in de toekomst zou de stijging van de levensverwachting dan ook kunnen stagneren, wanneer dit betekent dat er minder geld beschikbaar komt voor de gezondheidszorg (Vaupel et al. 2021). Nederland behoort tot de meer innovatieve landen op medisch gebied, samen met landen zoals Zwitserland, Zweden en Denemarken (Proksch et al. 2019). In deze landen wordt relatief veel geld geïnvesteerd in gezondheidszorg en werken relatief veel personen in de zorg; er zijn dus meer financiële en personele middelen beschikbaar voor innovatie dan in andere landen. Ook is er, vanwege een relatief hoog percentage ouderen onder de bevolking, meer druk om te innoveren om de stijging van de zorgkosten in de toekomst te beperken. Hoewel er in Nederland dus wel veel gebeurt op het gebied van innovatie in de zorg, blijkt het in de praktijk vaak lastig om nieuwe technologieën te implementeren en gaat vooruitgang in de medische wereld langzaam (Faber et al. 2017, Rebelo et al. 2019). Ook bij economische groei en voldoende financiële middelen is het dus niet vanzelfsprekend dat nieuwe medische technologie zal zorgen voor een verdere stijging van de levensverwachting.

Leefstijl

De gezondheid van personen wordt bepaald door een combinatie van persoonlijke factoren (bijv. genen), leefstijl en gewoonten, en kenmerken van de fysieke omgeving (bijvoorbeeld luchtvervuiling of geluidsoverlast) of sociale omgeving (bijvoorbeeld arbeidsmarktomstandigheden of eenzaamheid) (RIVM 2021). Het RIVM identificeerde vijf specifieke determinanten die de gezondheid in belangrijke mate beïnvloeden: ongezonde voeding, weinig lichaamsbeweging, overmatig alcoholgebruik, psychosociale arbeidsbelasting en slechte luchtkwaliteit. Waar de laatste twee betrekking hebben op de fysieke en sociale omgeving van personen, betreffen de eerste drie beïnvloedbare

aspecten van de leefstijl. Deze leefstijlaspecten verhogen de kans op obesitas, hoge bloeddruk, diabetes en een hoog cholesterol, die op hun beurt risicofactoren vormen voor hart- en vaatziekten en bepaalde vormen van kanker – beide veelvoorkomende doodsoorzaken in Nederland en andere westerse landen (Grosso et al. 2017, Jansen 2019, Mozaffarian et al. 2008). De prevalentie van dit soort risicofactoren neemt over het algemeen toe wanneer een land zich ontwikkelt. Zo begonnen mannen in westerse landen op grote schaal te roken toen de welvaart toenam; enkele decennia later volgden ook vrouwen, hoewel niet op zulke grote schaal als mannen (Janssen 2019). Ditzelfde patroon was later ook in andere landen te zien, toen ook daar de economie groeide. Momenteel is roken nog steeds de belangrijkste te voorkomen risicofactor voor vroegtijdige sterfte in Europa, hoewel de sterfte door roken onder mannen inmiddels afneemt (en de levensverwachting daardoor toeneemt).

Hoewel de afgelopen decennia dus winst is geboekt in de levensverwachting via het terugdringen van roken, neemt de prevalentie van andere risicofactoren die samenhangen met leefstijl, zoals obesitas en diabetes, juist toe. Mogelijk verklaart dit de afname van de stijging in levensverwachting die de laatste jaren in sommige Europese landen wordt waargenomen (Raleigh 2019).

Sociaaleconomische status

Ook de sociaaleconomische status van personen (hun positie in de maatschappij, gebaseerd op hun opleidingsniveau, beroep, inkomen en het vermogen van hun ouders; Hällsten & Thaning 2022) heeft invloed op de levensverwachting. Wanneer de welvaart in een land toeneemt, stijgt over het algemeen het aandeel personen met een hoge sociaaleconomische status. Sociaaleconomische status is een belangrijke factor voor de levensverwachting. Wereldwijd leven personen met een hoge sociaaleconomische status over het algemeen langer dan personen met een lage status (Stringhini et al. 2017). Mensen met een lage sociaaleconomische status lopen een grotere kans om te overlijden aan hart- en vaatziekten en verschillende vormen van kanker (Hagedoorn et al. 2018). Ook krijgen zij vaker en op jongere leeftijd een beroerte (Bray et al. 2018) en lopen zij meer kans op dementie (Deckers et al. 2019). Hoewel borstkanker in Europa vaker blijkt voor te komen onder personen met een hoge sociaaleconomische status, lopen personen met een lage status wel een grotere kans om hieraan te overlijden (Lundqvist et al. 2016). Ook in Nederland zijn verschillen in gezondheid tussen personen met een hoge en lage sociaaleconomische status te zien (RIVM 2020). Zo lag de sterfte in het eerste jaar van de Coronapandemie hoger onder lagere dan hogere-inkomensgroepen (Stoeldraijer et al. 2022). Ook groeit in Nederland het verschil in levensverwachting tussen hoog- en laagopgeleiden de laatste jaren, doordat de levensverwachting onder hoogopgeleiden stijgt, maar onder laagopgeleiden niet (CBS 2019). Het verschil in levensverwachting tussen hoog- en laagopgeleiden is onder mannen groter dan onder vrouwen (respectievelijk 5 en 4 jaar). Voor personen met een hoog versus laag inkomen zijn vergelijkbare verschillen te zien (Knoops & Van den Brakel 2010). Als wordt gekeken naar de gezonde levensverwachting (het aantal te leven jaren zonder fysieke beperkingen of chronische aandoeningen), dan is het verschil tussen personen met een hoge versus lage sociaaleconomische status nog groter.

Het verschil in levensverwachting tussen personen met een hoge en lage sociaaleconomische status kan door verschillende factoren verklaard worden, waarvan leefstijl er een is. In westerse landen leven personen met een lage sociaaleconomische status over het algemeen ongezonder dan personen met een hoge status. Zo roken ze vaker (Hiscock et al. 2012, RIVM 2020), eten ze ongezonder (Grosso et al. 2017) en lijden ze vaker aan obesitas (Newton et al. 2017, RIVM 2020) en diabetes (Bray et al. 2018). De hogere sterfte aan hart- en vaatziekten onder personen met een lage sociaaleconomische status is in belangrijke mate toe te schrijven aan dit soort leefstijlfactoren,

waarbij roken en te weinig lichaamsbeweging de grootste rol spelen (Stringhini et al. 2017). Naast verschillen in leefstijl hebben ook kenmerken van de fysieke en sociale omgeving gevolgen voor de gezondheid van personen (RIVM 2021). Personen met een lage sociaaleconomische status wonen vaker onder suboptimale omstandigheden in buurten waarin sprake is van vervuiling en geluids-overlast, en waar minder mogelijkheden zijn om buiten te sporten en te ontspannen (Evans & Kim 2010). Ook ervaren personen met een lage sociaaleconomische status meer interpersoonlijke conflicten en komen zij in hun omgeving vaker in aanraking met geweld, waardoor zij meer stress ervaren (Cohen et al. 2019). Stress gaat gepaard met schadelijke veranderingen in het lichaam die op zichzelf verschillende fysieke en mentale problemen kunnen veroorzaken, maar leidt daarnaast ook indirect tot verminderde gezondheid via effecten op de leefstijl: wanneer mensen stress ervaren eten ze ongezonder, roken ze vaker, bewegen ze minder en slapen ze slechter. Personen met een lage sociaaleconomische status staan vaak bloot aan meerdere fysieke en sociale risicofactoren die in combinatie leiden tot een slechtere gezondheid (Evans & Kim 2010).

Samenstelling bevolking naar migratieachtergrond

Hoewel bekend is dat sommige migrantengroepen een lagere levensverwachting hebben dan andere is in de WLO geen onderscheid gemaakt tussen verschillende migrantengroepen. We hebben hierbij de systematiek van het CBS overgenomen, die ook geen verschillen in sterftekansen per migratieachtergrond veronderstelt. Het is namelijk tamelijk onzeker hoe de verschillen in sterftekansen uitpakken omdat de resultaten uit de literatuur niet altijd eenduidig zijn. Zo blijkt uit de literatuur dat sterftekansen onder personen die vanuit het buitenland naar welvarende landen migreren vaak lager liggen dan onder de lokale bevolking in het vestigingsland (Aldridge et al. 2018, Wallace & Wilson 2022). Dit fenomeen wordt het 'migrant mortality effect' genoemd. Met uitzondering van infectieziekten, zoals HIV en tuberculose, en dood door geweld ligt de sterfte voor alle doodsoorzaken onder migranten lager dan onder niet-migranten (Aldridge et al. 2018). Met name onder jongvolwassenen (de leeftijdsgroep waarin de meeste migranten instromen in het vestigingsland) lijkt de sterfte lager te liggen (Juárez et al. 2018, Wallace & Wilson 2022). De meest aanneemelijke verklaring voor het effect lijkt te zijn dat vooral jonge en gezonde mensen ervoor kiezen om te migreren. In de meeste onderzoeken die het migrant mortality effect aantonen, bestond de grootste groep migranten dan ook uit arbeids- en studiemigranten, personen die over het algemeen vrijwillig migreren. Ook in Nederland ervaren arbeidsmigranten uit Oost- en Midden-Europa, bij aankomst, over het algemeen een goede gezondheid (Goorts & Smal 2022). Tegelijkertijd kan de gezondheid van arbeidsmigranten vanwege ongezonde werk- en woonomstandigheden in Nederland snel verslechteren. Het migrant mortality effect geldt mogelijk niet voor personen die gedwongen migreerden, zoals asielmigranten (Aldridge et al. 2018). Zo is de zelf gerapporteerde ervaren gezondheid van jonge Syrische statushouders in Nederland gelijk aan die van Nederlandse jongeren, maar neemt de gezondheid onder Syriërs sneller af naarmate zij ouder worden dan onder Nederlanders (Uiters & Wijga 2018). Daarnaast lijkt het migrant mortality effect minder sterk te zijn onder migranten die uit aangrenzende landen met een vergelijkbare cultuur komen (Juarez et al. 2018). Mogelijk spelen culturele factoren, zoals een gezondere leefstijl in het land van herkomst, dan ook een rol. Dit zou verklaren waarom de sterftekansen van migranten convergeren met die van niet-migranten in het vestigingsland naarmate migranten langer in land wonen (Guillot et al. 2018, Juarez et al. 2018). In Nederland ervaren personen met een niet-Nederlandse herkomst in alle leeftijdsgroepen juist een minder goede gezondheid dan personen met een Nederlandse herkomst (CBS 2022b, met uitzondering van mensen met een Indonesische achtergrond en Syrische jongeren (Uiters & Wijga 2018). Dit geldt voor zowel eerste- als tweedegeneratiemigranten. Ook kampen personen in bepaalde herkomstgroepen vaker met overgewicht, hebben ze vaker diabetes en roken

ze vaker. Al met al leiden deze tegenstrijdige resultaten tot de keuze om de CBS-methodiek te volgen waarin geen sterftekansen per migratieachtergrond worden verondersteld.

Veronderstellingen van de scenario's Hoog en Laag

In de twee bevolkings- en huishoudensscenario's vormen de veronderstellingen met betrekking tot de ontwikkelingen in de levensverwachting van de Kernprognose 2021 van het CBS (Stoeldraijer et.al. 2021a) het uitgangspunt. Vervolgens wordt nagegaan welk effect de hierboven beschreven determinanten hierop hebben. In scenario Hoog leiden deze effecten tot een hogere levensverwachting dan verondersteld in de CBS-prognose en in scenario Laag juist tot een lagere levensverwachting.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Hoog

In scenario Hoog, met relatief sterke economische groei, stijgt de levensverwachting de komende jaren sterker dan in de CBS-kernprognose 2021 (Stoeldraijer et.al., 2021). In dit scenario investeren bedrijven meer in onderzoek naar nieuwe medische technologie; doordat er de komende jaren meer ouderen bijkomen, als gevolg van de vergrijzing, worden dit soort investeringen nog belangrijker én lucratiever. Dit leidt tot meer technologische doorbraken op het gebied van preventie, diagnose en behandeling van chronische en levensbedreigende ziekten. Ook verbetert de toegang tot de medische zorg bij hogere welvaart: fysieke barrières worden kleiner, met name voor ouderen en personen met een lage sociaaleconomische status, doordat zorg voor meer mensen ook digitaal en op korte afstand beschikbaar komt. Hierdoor worden de sociaaleconomische verschillen in gezondheid en sterfte kleiner.

Daarnaast stijgt de sociaaleconomische status van personen met voorheen een lagere status in dit scenario als gevolg van de sterke economische groei en hogere welvaart. Deze stijging gaat gepaard met een gezondere leefstijl in deze groep. Het verschil in levensverwachting tussen personen met een hoge en lage sociaaleconomische status neemt af. Doordat het gemiddeld inkomen stijgt, wordt het voor meer mensen mogelijk om gezonde levensmiddelen, die relatief duur zijn, aan te schaffen, waardoor overgewicht minder vaak voorkomt. Hierdoor neemt de prevalentie van hart- en vaatziekten en kanker op den duur af. Ook kunnen meer mensen zich kwalitatief goede zorg veroorloven. Daarnaast zijn er bij werkgevers en beleid financiële middelen beschikbaar om de leef- en werkomgeving zodanig in te richten dat gezond leven wordt gestimuleerd, bijvoorbeeld door meer te fietsen in plaats van de auto te nemen en meer te sporten. Als gevolg van de lagere werkloosheid en grotere baan zekerheid ervaart men minder stress en vervalt men minder snel in ongezond gedrag, zoals roken en drinken (Evans & Kim 2010).

Tot slot komen in dit scenario veel migranten naar Nederland, met name om hier tijdelijk te werken of te studeren. Naast arbeidsmigranten uit de EU worden de komende jaren vooral veel hoogopgeleide kennismigranten verwacht (NIDI & CBS 2021). De sterfte ligt onder deze migranten over het algemeen lager dan onder niet-migranten, vooral wanneer zij hier maar tijdelijk verblijven, waardoor de levensverwachting in zeer geringe mate toeneemt. Dit komt vooral doordat het vaker jonge en gezonde migranten zijn die elders gaan werken of studeren. Ook is de potentiële beroepsbevolking, als gevolg van de instroom van arbeidsmigranten, in dit scenario groter, waardoor personeelstekorten kleiner zijn dan in het alternatieve scenario Laag. Hierdoor neemt de werkdruk af, wat de gezondheid, en daarmee de levensverwachting, ten goede komt.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Laag

In scenario Laag stijgt de levensverwachting minder snel vanwege de lagere economische groei. In dit scenario is minder sprake van medisch-technologische vooruitgang, omdat bedrijven minder investeren in onderzoek op dit gebied. De nieuwe medische technologieën die er zijn, zijn voor minder mensen beschikbaar vanwege de hoge kosten. Doordat mensen met een hoge sociaaleconomische status zich nog wel goede zorg kunnen permitteren, neemt de levensverwachting in dit scenario nog wel toe, maar nemen de verschillen in gezondheid en levensverwachting tussen mensen met een lage en hoge sociaaleconomische status toe.

Ook heeft de lagere economische groei een negatief effect op de leefstijl: mensen gaan meer ongezond gedrag vertonen, waardoor de levensverwachting minder snel stijgt dan in de CBS-kernprognose 2021 (Stoeldraijer et.al., 2021a). Doordat mensen minder te besteden hebben, kopen ze meer ongezonde in plaats van gezonde, duurere levensmiddelen. Ook zijn er minder financiële middelen beschikbaar om de woon- en werkomgeving zo in te richten dat sporten en recreëren gestimuleerd wordt. Hierdoor neemt het aantal personen met overgewicht toe. Daarnaast ervaren mensen meer stress als gevolg van werkloosheid en een grotere baanonzekerheid, waardoor men meer gaat roken en drinken (Evans & Kim 2010). Al met al neemt de prevalentie van hart- en vaatziekten en bepaalde vormen van kanker hierdoor toe. Vooral voor personen met een lage sociaaleconomische status, die vaker werkloos zijn, leidt dit tot een lagere levensverwachting.

Tegelijkertijd neemt de toegang tot gezondheidszorg en de betaalbaarheid hiervan voor een groot deel van de bevolking af. Omdat de zorgkosten als gevolg van de vergrijzing oplopen, wordt het basispakket van ziektekostenverzekeringen ingeperkt en stijgt het eigen risico. Wachtlijsten worden langer, onder andere vanwege een tekort aan zorgpersoneel: bij een lagere toestroom van arbeidsmigranten krimpt de potentiële beroepsbevolking de komende jaren sneller (NIDI & CBS 2021). Meer mensen moeten daardoor een beroep doen op mantelzorg, omdat professionele langdurige zorg niet beschikbaar is. Met name voor ouderen en personen met een lagere sociaaleconomische status leidt dit tot verslechtering van de zorg en negatieve effecten op de levensverwachting. Ook onder de grotere groep mantelzorgers verslechtert de gezondheid vanwege de dubbele belasting die de zorg in combinatie met werk oplevert.

Tot slot komen er in dit scenario minder (jonge en gezonde) arbeids- en studiemigranten naar Nederland, waardoor het positieve effect dat deze migranten kunnen hebben op de levensverwachting kleiner wordt.

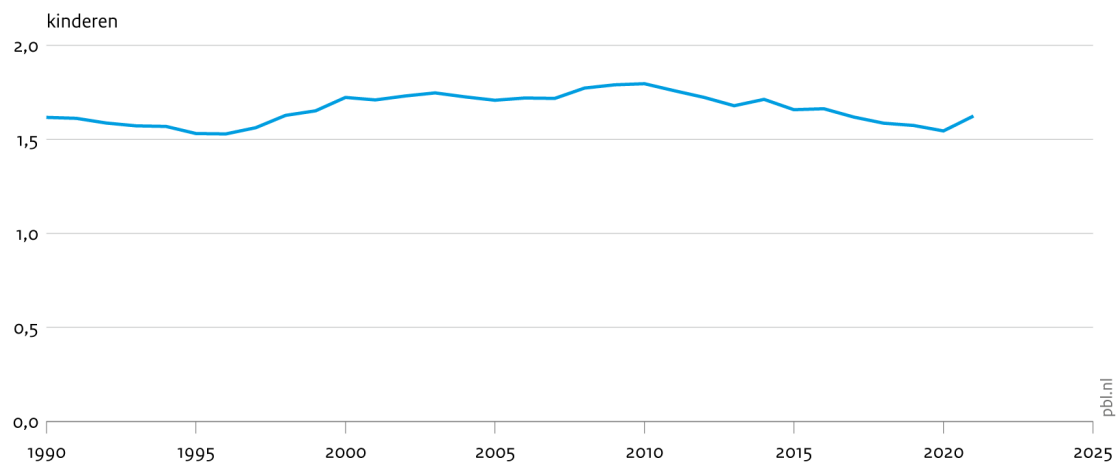
2.1.3 Geboorte

Achtergronden en determinanten

Sinds het begin van deze eeuw daalt het aantal kinderen dat jaarlijks in Nederland wordt geboren. In 2000 werden er nog ruim 207.000 kinderen geboren, tegenover 169.000 in 2020. In eerste instantie werd deze daling veroorzaakt door een daling van het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd. De verdere daling na 2010 wordt toegeschreven aan effecten van de economische crisis en toenemende onzekerheid onder jongvolwassenen (Stoeldraijer et al. 2022a). In tegenstelling tot het totaal aantal geboren kinderen is het gemiddeld kindertal per vrouw een indicator die niet gevoelig is voor effecten van de leeftijdsopbouw van de bevolking. Deze maat wordt berekend door allereerst het aantal kinderen dat in een jaar wordt geboren onder vrouwen van een bepaalde leeftijd te delen door het totaal aantal vrouwen met die leeftijd. De resulterende leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers worden vervolgens bij elkaar opgeteld over alle vruchtbare leeftijden van de vrouw

(15 tot 50 jaar). Het gemiddeld kindertal lag in 2010 nog op 1,8 kinderen per vrouw, maar daalde daarna naar 1,5 in 2020 (zie figuur 2.3). Het Nederlands gemiddeld kindertal per vrouw lag daarmee gelijk aan het EU-gemiddelde. Europese landen waar het gemiddeld kindertal met 1,8 kinderen per vrouw een stuk hoger ligt zijn Frankrijk, Roemenië en Montenegro (Eurostat 2022b). Ook in Scandinavische landen (met uitzondering van Noorwegen) ligt dit cijfer hoger dan in Nederland, rond 1,7 kinderen per vrouw. Ten opzichte van België met 1,6 kinderen per vrouw ligt het kindertal in Nederland iets lager. In Zuid-Europese landen ligt het gemiddeld kindertal nog een stuk lager dan in Nederland, rond 1,2 kinderen per vrouw, bijvoorbeeld in Spanje of Italië.

Figuur 2.3
Gemiddeld kindertal per vrouw

Bron: CBS

Uit wetenschappelijk onderzoek komen diverse determinanten naar voren die het gemiddeld kindertal zowel positief als negatief kunnen beïnvloeden. Hieronder wordt hierop nader ingegaan.

Sociaaleconomische status

Een stijging van de sociaaleconomische status van vrouwen gaat over het algemeen gepaard met een daling van de het aantal kinderen dat geboren wordt. De sociaaleconomische status van personen zegt iets over hun positie op maatschappelijke ladder en heeft betrekking op onder andere hun financiële situatie, opleidingsniveau en sociaal netwerk. In de tweede helft van de vorige eeuw maakte Nederland, net als veel andere Europese landen, de Tweede Demografische Transitie door (Leshaghe & van de Kaa 1986, Leshaghe 2020). Hierbij vond een verschuiving plaats van waarden rondom familie en kinderen; waar de nadruk voorheen lag op het gezin als hoeksteen van de samenleving, kwam deze nu meer te liggen op individualisme, emancipatie en zelfontplooiing. Deze transitie ging gepaard met een stijging van het gemiddeld opleidingsniveau, doordat met name vrouwen langer onderwijs bleven volgen. Ook nam de arbeidsparticipatie onder vrouwen toe. Vrouwen kozen er vaker voor om carrière te maken en stopten minder vaak met werken na de geboorte van een kind. Deze trends hadden gevolgen voor het aantal kinderen dat Nederlandse vrouwen kregen.

Verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat hoogopgeleide vrouwen minder kinderen krijgen dan vrouwen met een lagere opleiding (Götmark & Andersson 2020, Lutz & Samir 2011). Ook in Nederland blijven personen met een hoog opleidingsniveau vaker kinderloos dan laagopgeleide

personen (Van Gaalen et al. 2019, Wobma & Van Huis 2012). Hoewel causaliteit in de meeste studies niet is vastgesteld, zou dit kunnen betekenen dat hoger opgeleide vrouwen een andere houding hebben ten aanzien van het moederschap, waarbij het accent ligt op zelfontplooiing, en daarom minder kinderen krijgen. Zo krijgen hoogopgeleide vrouwen in Scandinavische landen later een eerste kind dan laagopgeleide vrouwen, maar halen zij deze achterstand in zodra ze een stabiele baan hebben gevonden. Hoewel hiervan in Nederland nog geen sprake lijkt te zijn (Van Gaalen et al. 2019), zijn hoogopgeleide vrouwen die in 1980 geboren werden op hun dertigste wel al vaker moeder geworden dan in de generaties daarvoor het geval was (Van Gaalen 2014). Onder laagopgeleide vrouwen neemt het aantal dertigjarige moeders over generaties heen nog steeds af. Onder mannen is de relatie tussen opleidingsniveau en kindertal minder duidelijk. In sommige Europese landen lijkt opleidingsniveau vooral een effect te hebben op de timing van kinderen, maar niet op het uiteindelijke kindertal (D'Albis et al. 2017).

Naast een hoog opleidingsniveau gaat ook een hoge arbeidsparticipatie van vrouwen samen met veranderingen in het gemiddeld kindertal. In eerste instantie leek er sprake te zijn van een negatief verband tussen arbeidsparticipatie van vrouwen en het aantal kinderen dat zij krijgen. Volgens de theorie van Becker (1991) is het al dan niet krijgen van kinderen een economische beslissing, omdat het krijgen van kinderen gepaard gaat met 'opportunity costs' in de vorm van minder inkomen en carrièrekansen als vrouwen minder gaan werken om kinderen op te voeden. Halverwege de jaren '80 van de vorige eeuw draaide het verband tussen arbeidsparticipatie en het kindertal zich echter om: in landen met een hogere arbeidsparticipatie worden sindsdien meer kinderen geboren (Lesthaeghe 2020, Kolk 2019). Zo ligt het gemiddeld kindertal in de Scandinavische landen boven het Europees gemiddelde (Götmark & Andersson 2020). Mogelijk heeft dit te maken met de beschikbaarheid van voorzieningen die het combineren van werk en kinderen makkelijker maken, zowel vanuit werkgevers als de overheid, zoals ouderschapsverlof en gesubsidieerde kinderopvang (Bergsvik et al. 2021, Kalwij 2010). Hierdoor dalen de 'opportunity costs' van kinderen voor vrouwen. In landen als Duitsland, Oostenrijk en Zuid-Europese landen, waar nog steeds een traditionele kijk op de arbeidsverdeling tussen man en vrouw heerst, is relatief weinig ondersteuning voor gezinnen en ligt het gemiddeld kindertal laag.

Economische en financiële stabiliteit

Het stichten van een gezin is een onomkeerbare beslissing die (naast baten) hoge kosten, en daarmee risico's, met zich meebrengt. Mensen vinden een stabiele financiële situatie dan ook een belangrijke voorwaarde om aan kinderen te beginnen (Loozen & Kloosterman 2019). In tijden van economische onzekerheid en financiële achteruitgang stellen mensen het krijgen van kinderen vaker uit (Sobotka et al. 2011). Zo daalde het gemiddeld kindertal tijdens de recessie vanaf 2008 in grote delen van Europa (Comolli 2017, Matysiak et al. 2021). Met name de stijgende werkloosheid leek in verschillende Europese landen in deze periode samen te gaan met een daling van het kindertal. De perceptie van de economische situatie en verwachtingen voor de toekomst lijken daarbij minstens net zo belangrijk te zijn als de daadwerkelijke situatie waarin personen verkeren: ook wanneer mensen zelf niet werkloos zijn of er financieel op achteruitgaan, krijgen zij in een dergelijke periode minder vaak kinderen. Ook de mate waarin personen vertrouwen hebben in overheidsbeleid om de financiële gevolgen van een recessie op te vangen speelt hierbij een rol (Comolli et al. 2021). Wanneer mensen verwachten dat er economisch voorspoedige tijden op komst zijn, loopt het aantal geboortes over het algemeen weer op. In Nederland lijkt het gemiddeld kindertal de economische vooruitzichten echter met een steeds groter wordende vertraging te volgen, mogelijk omdat mensen na de laatste langdurige recessie voorzichtiger zijn geworden in het bijstellen

van hun verwachtingen voor de toekomst of omdat de situatie van jongvolwassenen structureel onzekerder is geworden (De Beer & Latten 2018).

Ook op individueel niveau is het verband tussen de economische situatie en het gemiddeld kindertal te zien. Personen in een minder stabiele arbeidssituatie, gekenmerkt door werkloosheid of tijdelijke contracten, krijgen minder vaak kinderen (Alderotti et al. 2021, Chkalova & Van Gaalen 2017). Dit verband ziet er voor mannen anders uit dan voor vrouwen. Zo krijgen vrouwen met een tijdelijk contract en vrouwen die werkzaam zijn als zelfstandige minder vaak kinderen, maar is dit verband onder mannen minder duidelijk te zien. Onder mannen hangt werkloosheid echter wel samen met een daling van het kindertal. Het verband tussen de economische situatie van vrouwen en het aantal kinderen dat zij krijgen lijkt echter afhankelijk te zijn van opleidingsniveau en inkomen (Comolli 2017, Sobotka et al. 2011). Hoogopgeleide vrouwen hebben in economisch moeilijke tijden meer te verliezen en willen zichzelf van hun baan verzekeren. Zij stellen het krijgen van kinderen dan ook vaker uit dan laagopgeleide vrouwen. Voor deze laatste groep kan het moederschap juist een aantrekkelijker alternatief worden wanneer hun economische situatie minder stabiel is (Chkalova & Van Gaalen 2017), zeker wanneer er vanuit de overheid financiële steun is voor ouders en werklozen. Sociaaleconomische verschillen in het gemiddeld kindertal tussen groepen worden hierdoor dus versterkt.

Voor de vruchtbaarheid is vooral de financiële situatie van twintigers en jonge dertigers van belang. Juist onder deze groep is de onzekerheid in economisch minder voorspoedige tijden groot: zij hebben minder werkervaring en vaker een tijdelijk contract; hun situatie is daarmee dus minder stabiel dan die van oudere personen (De Beer & Latten 2018, Sobotka et al. 2011). Ook is het in tijden waarin het economisch gezien slechter gaat lastiger om een eigen woning te vinden, waardoor jongvolwassenen langer bij hun ouders blijven wonen. Daarnaast blijven ze vaak langer studeren wanneer de werkloosheid hoog ligt, omdat ze verwachten dit hun vooruitzichten op de arbeidsmarkt zal verbeteren. Al met al leidt dit ertoe dat zij het vormen van een gezin langer uitstellen (Wijk & Rouvroye, 2024). Naarmate vrouwen ouder worden, worden de effecten van economische onzekerheid op het aantal kinderen dat geboren wordt kleiner (Comolli 2017, Comolli et al. 2021). Naast het feit dat de economische situatie van oudere vrouwen stabiel is, hebben zij op een bepaald moment niet meer de luxe om het krijgen van kinderen langer uit te kunnen stellen.

Samenstelling bevolking naar migratieachtergrond

Naast het feit dat migratie vanuit het buitenland een direct effect heeft op de omvang van de bevolking, kan migratie de bevolkingsgroei ook indirect beïnvloeden via effecten op het aantal kinderen dat geboren wordt. Eerder onderzoek wijst erop dat het gemiddeld kindertal onder vrouwen die in het buitenland geboren zijn en naar Nederland migreerden 2 procent hoger ligt dan het kindertal onder in Nederland geboren vrouwen (Bagavos 2019). Tegelijkertijd blijkt uit recentere data van het CBS dat het gemiddeld kindertal in Nederland juist weinig gedempt wordt omdat vrouwen geboren in het buitenland nu een lager kindertal hebben. Het aantal kinderen dat migranten krijgt ten opzichte van de lokale bevolking in het vestigingsland hangt af van factoren als het herkomstland, verblijfsduur, het migratiemotief en de leeftijd waarop mensen migreren (Robards & Berrington 2016). Zo krijgen vrouwen uit minder welvarende landen buiten Europa vaak kort na de migratie kinderen, vooral wanneer zij voorafgaand aan de migratie al getrouwd waren (Kulu et al. 2019). Mogelijk vindt migratie in deze gevallen plaats in het kader van gezinshereniging. Ook ligt het gemiddeld kindertal onder vrouwelijke migranten vanuit sterk religieuze landen hoger dan onder de lokale bevolking in de Europese landen waar zij zich vestigen (Blekesaune 2020). Dit effect is

sterker wanneer zij migreren naar landen met een relatief hoog gemiddeld kindertal (zoals Scandinavische landen), wellicht omdat deze landen aantrekkelijk zijn voor mensen die graag kinderen willen krijgen vanwege de beschikbare voorzieningen voor ouders in deze landen. Personen uit meer welvarende Europese landen migreren vaak in eerste instantie om ergens te studeren of te werken; in deze groep krijgen vrouwen vaak pas kinderen wanneer zij al enige tijd in een land verblijven (Kulu et al. 2019). In Nederland bestaat het grootste deel van de migranten uit arbeids- en kennismigranten, meestal afkomstig uit de EU, die vaak maar tijdelijk in Nederland verblijven (Hitzert & Van Wijk 2019, Krieg & Van Rooijen 2018, Manting et al. 2022). De kans dat deze personen hier een gezin stichten is dus vrij gering.

Wanneer migranten zich permanent in een land vestigen, convergeert het gemiddeld kindertal vaak met dat van de lokale bevolking. Zo komt de timing van het eerste kind onder personen die al op jonge leeftijd migreerden en onder tweedegeneratiemigranten overeen met die onder de lokale bevolking, met name onder hoogopgeleide vrouwen. Desalniettemin blijft het gemiddeld kindertal onder tweedegeneratiemigranten uit sommige niet-westerse landen hoog, waarschijnlijk omdat culturele factoren uit het land van herkomst en religie een rol blijven spelen in beslissingen om een gezin te starten (Götmark & Andersson 2020, Kulu et al. 2019). Zo krijgen vrouwen met een Turkse of Marokkaanse afkomst in België vaker een tweede of derde kind dan personen met een Belgische achtergrond, met name wanneer zij een partner met dezelfde herkomst hebben (Van Landschoot et al. 2018). Ook in Nederland is dit patroon te zien, hoewel hier over de tijd wel sprake is van meer convergentie in het kindertal tussen tweedegeneratiemigranten met Turkse of Marokkaanse herkomst en personen met een Nederlandse achtergrond (Van Huis 2013). In de WLO zijn de veronderstellingen van kindertal per vrouw naar migratieachtergrond die het CBS bij de bevolkingsprognose hanteert overgenomen en geschaald naar de Kernprognose 2021-2060 (Stoeldraijer et.al., 2021a), waarbij voor vrouwen uit verschillende delen van de wereld andere gemiddelde kindertallen zijn verondersteld, en ook verschillen in het al dan niet convergeren naar het gemiddeld kindertal zijn verondersteld.

Veronderstellingen van de scenario's Hoog en Laag

In de twee bevolkings- en huishoudensscenario's vormen de geboorteveronderstellingen van de Kernprognose van het CBS 2021 (Stoeldraijer et.al. 2021a; 2021b) het uitgangspunt. Vervolgens wordt nagegaan welk effect de hierboven beschreven determinanten hierop hebben. In scenario Hoog leiden deze effecten tot een iets lager gemiddeld kindertal dan in de Kernprognose 2021; in scenario Laag ligt het kindertal vrijwel gelijk aan die in de Kernprognose 2021.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Hoog

In scenario Hoog heffen effecten van de hogere economische groei op het gemiddeld kindertal elkaar op. Dit is het gevolg van zowel positieve als negatieve effecten op het aantal geboortes. In dit scenario komen relatief veel arbeidsmigranten en studiemigranten naar Nederland. Een groot deel van deze migranten verblijft hier maar tijdelijk. Tijdens het verblijf is er dan ook relatief weinig sprake van gezinsvorming, mede doordat een aanzienlijk deel van de studenten en arbeidsmigranten alleenstaand is. Meer in het algemeen ligt de arbeidsparticipatie van vrouwen onder invloed van de sterke economische groei relatief hoog in dit scenario. Dit kan een remmende werking hebben op het aantal geboortes, omdat het combineren van werken en de zorg voor kinderen lastig kan zijn. Hier staat tegenover dat gezinnen het in dit scenario financieel ruimer hebben. Hierdoor vormen de hoge kosten van kinderen en economische onzekerheid minder een belemmering voor het stichten of uitbreiden van een gezin. Ook mannen nemen hierdoor mogelijk een grotere deel

van de opvoeding van kinderen voor hun rekening, zodat vrouwen vaker (fulltime) kunnen blijven werken na de komst van kinderen. De ‘opportunity costs’ van kinderen voor vrouwen dalen hier dus. We verwachten dat deze effecten elkaar opheffen. Doordat de samenstelling van vrouwen naar migratieachtergrond verschilt leidt dit ertoe dat het gemiddeld kindertal per vrouw ongeacht migratieachtergrond in scenario Hoog net iets lager is dan in scenario Laag.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Laag

In scenario Laag wordt uitgegaan van een lagere economische groei dan in scenario Hoog; we verwachten dat de verschillende effecten elkaar opheffen. Enerzijds kunnen mensen in dit scenario vanwege de lagere welvaart en grotere economische onzekerheid besluiten om langer te wachten met het krijgen van kinderen, minder kinderen te krijgen of om hier helemaal van af te zien. Vooral personen die getroffen worden door werkloosheid of de dreiging hiervan ervaren, krijgen minder vaak kinderen, maar ook jongeren stellen het starten van een gezin vaker uit vanwege het ontbreken van een stabiele financiële en persoonlijke situatie. De lage economische groei heeft echter ook positieve gevolgen voor het gemiddeld kindertal. Carrière maken wordt moeilijker voor vrouwen in dit scenario, waardoor vrouwen (met name die met een lager opleidingsniveau of een tijdelijk contract) minder redenen ervaren om af te zien van het moederschap. Hierdoor kiezen vrouwen er vaker voor om (meer) kinderen te krijgen. Ook is er in dit scenario geen sprake van een (sterke) stijging van de sociaaleconomische status onder groepen met een lage status; hierdoor doet ook de potentiële daling van het kindertal in deze groep zich niet voor. In dit scenario blijven sociaaleconomische verschillen tussen groepen in het aantal kinderen dat zij krijgen dus bestaan en zouden deze zelfs groter kunnen worden. Tot slot ligt het saldo internationale migratie lager in dit scenario. Er komen vooral minder (hoogopgeleide) arbeidsmigranten, die een lager gemiddeld kindertal kennen dan de Nederlandse bevolking, naar Nederland. Hierdoor is het negatieve effect van arbeidsmigratie op het kindertal hier minder sterk dan in het alternatieve scenario. De arbeidsmigranten die er zijn, blijven vanwege de minder gunstige economische omstandigheden in dit scenario minder lang in Nederland, waardoor er in deze groep minder sprake zal zijn van gezinsvorming tijdens het verblijf. Al met al wordt in dit scenario dus een even hoger gemiddeld kindertal per vrouw naar migratieachtergrond verondersteld als in scenario Hoog. Doordat de samenstelling van vrouwen naar migratieachtergrond verschilt leidt dit ertoe dat het gemiddeld kindertal per vrouw ongeacht migratieachtergrond in scenario Hoog net iets lager is dan in scenario Laag.

2.2 Veronderstellingen huishoudensscenario's

Naast het feit dat er door geboorte, sterfte (verweduwing) en internationale migratie personen in huishoudens bijkomen of wegvallen, wordt de samenstelling van huishoudens in belangrijke mate beïnvloed door processen in de levensloop: kinderen die uit huis gaan en weer naar het ouderlijk huis terugkeren, personen die alleen gaan wonen of juist gaan samenwonen met een partner en stellen die uit elkaar gaan. Als gevolg van deze processen nemen personen gedurende hun leven diverse huishoudensposities in.

Deze veranderingen in huishoudenspositie gedurende de levensloop verlopen tegenwoordig minder lineair dan vroeger. Waar vroeger de meeste jongeren trouwden vanuit het ouderlijk huis, wonen zij tegenwoordig vaak eerst een tijdje alleen of met vrienden. Ook keren veel van hen op enig moment voor een bepaalde periode terug naar hun ouders, bijvoorbeeld wanneer zij na hun studie niet direct werk vinden of hun relatie uitgaat (Olofsson et al. 2020). Veel mensen trouwen helemaal

niet meer, maar wonen ongehuwd samen met een partner. Steeds vaker krijgen paren kinderen op het moment dat zij (nog) niet getrouwd zijn. Daarnaast gaan stellen vaker uit elkaar, om vervolgens weer een relatie te beginnen en te gaan samenwonen met de nieuwe partner. Soms houden zij juist bewust hun eigen woning aan (Sobotka & Toulemon 2008). Er zijn tegenwoordig dan ook steeds meer mensen die op enig moment in hun leven voor kortere of langere tijd alleen wonen, waarmee huishoudensverdunding optreedt. Al met al is de levensloop in de loop der tijd dus een stuk dynamischer geworden.

Deze huishoudensdynamiek verandert vandaag de dag nog steeds, onder invloed van economische factoren (zoals werkloosheid en krapte op woningmarkt) en bredere sociaal-culturele trends. Op deze invloeden wordt in de onderstaande paragrafen ingegaan voor de vier belangrijkste processen in de levensloop. Vervolgens worden deze vertaald in veronderstellingen voor de twee scenario's. Hierbij vormt de trend in het betreffende proces volgens de huishoudensprognose van het CBS (Stoeldraijer et al. 2021b) het uitgangspunt en wordt toegelicht hoe de ontwikkelingen in de twee scenario's hiervan afwijken.

2.2.1 Uit huis gaan

Achtergronden en determinanten

De stijging van het aantal huishoudens is onder meer toe te schrijven aan kinderen die het ouderlijk huis verlaten en op zichzelf gaan wonen. Ruim een kwart van de Nederlanders was op 1 januari 2022 een thuiswonend kind (CBS Statline 2023c). De gemiddelde leeftijd waarop Nederlandse jongeren het huis uit gaan is de afgelopen 15 jaar toegenomen (De Jong et al. 2019), maar nam tussen 2019 en 2020 voor het eerst weer af (Stoeldraijer et al. 2021b). Mogelijk is dit een tijdelijke afname die samenhangt met de gevolgen van de coronapandemie: het aantal jongeren dat ging studeren steeg in 2020, omdat de eindexamens vanwege de coronapandemie vervielen en minder jongeren een tussenjaar namen. Vrouwen gaan over het algemeen zo'n 1,5 jaar eerder uit huis dan mannen. In 2020 waren jongeren gemiddeld 23,7 jaar op het moment van uit huis gaan; vrouwen waren gemiddeld 23 jaar en mannen 24,4 jaar. Nederland behoort hiermee tot de groep Noord- en West-Europese landen waar jongeren over het algemeen relatief vroeg het huis uit gaan in vergelijking met jongeren in Zuid- en Oost-Europa (Van den Berg et al. 2021, De Jong et al. 2019).

De meeste jongeren gaan het huis uit vanwege studie of werk, om te gaan samenwonen of omdat ze behoefte hebben aan zelfstandigheid (Kleinepier & De Valk 2017, Sobotka & Toulemon 2008). Het specifieke motief hangt samen met de leeftijd waarop jongeren het ouderlijk huis verlaten en de woonsituatie waarin zij vervolgens terechtkomen. Zo zijn jongeren die elders een opleiding gaan volgen over het algemeen relatief jong wanneer zij het huis uit gaan en gaan zij vaak alleen of in een studentenhuus wonen (De Jong et al. 2019). Wo-studenten gaan hierbij vaker kort na aanvang van de studie uit huis dan hbo-studenten (Van den Berg & Van Gaalen 2018). Jongeren die uit huis gaan om te gaan samenwonen of te gaan trouwen met een partner vertrekken vaak pas wanneer ze iets ouder zijn en betrekken vaker een koopwoning dan jongeren die alleen gaan wonen (De Jong et al. 2019). Tegenwoordig wonen jongeren echter vaak eerst een tijdje alleen voordat zij met een partner gaan wonen. Vooral trouwen vanuit het ouderlijk huis komt veel minder vaak voor dan vroeger. Nederlandse jongeren met een Turkse of Marokkaanse achtergrond trouwen nog wel vaker direct vanuit het ouderlijk huis dan jongeren met een Nederlandse achtergrond (Kleinepier & De Valk 2017).

Ook keren jongvolwassenen tegenwoordig steeds vaker tijdelijk terug naar het ouderlijk huis na een tijdje zelfstandig te hebben gewoond, bijvoorbeeld wanneer hun relatie uitgaat of zij werkloos raken (Olofsson et al. 2020). Hierbij spelen economische omstandigheden, zoals krapte op de woningmarkt, een belangrijke rol. Het woningtekort belemmert het uit huis gaan van jongeren, en stimuleert de terugkeer naar het ouderlijk huis.

Economische factoren

Economische factoren spelen een belangrijke rol in het uit huis gaan van jongeren (Geerts & Brons 2018, Sobotka & Toulemon 2008). Voldoende financiële middelen, in de vorm van een stabiel salaris, studiefinanciering of ondersteuning van de ouders, is een belangrijke randvoorwaarde voor vertrek uit het ouderlijk huis. Op macroniveau hangt de hoogte van de jeugdwerkloosheid en het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking in een land dan ook samen met de leeftijd waarop jongeren op zichzelf gaan wonen (Van den Berg et al. 2021). Daarnaast is de mate waarin jongeren financiële steun vanuit de overheid ontvangen van belang. Zo daalde in de jaren na de invoering van het leenstelsel (en daarmee de afschaffing van de basisbeurs) het percentage studenten dat het huis uit ging aanzienlijk (Van den Berg & Van Gaalen 2018).⁴ Niet alleen de financiële situatie van de jongere zelf, maar ook die van hun ouders speelt een rol in het moment van uit huis gaan. Veel zelfstandig wonende jongeren krijgen tegenwoordig financiële steun van hun ouders, mogelijk omdat zij gemiddeld langer doorstuderen dan vroeger en op latere leeftijd de arbeidsmarkt betreden (Geerts & Brons 2018). Ook gaan jongeren met een hoge sociaaleconomische status (gemeten aan de hand van het opleidingsniveau van hun ouders) over het algemeen eerder uit huis dan jongeren met een lagere sociaaleconomische status (Akin et al. 2020). Het hebben van welgestelde ouders kan er echter ook voor zorgen dat jongeren langer thuis blijven wonen, gezien de comfortabele situatie in het ouderlijk huis. Zo blijken jongeren later uit huis te gaan wanneer ze met hun ouders in een (ruimere) eengezinswoning wonen dan wanneer zij in een (kleinere) meergezinswoning wonen (De Jong et al. 2019).

Tot slot is ook de beschikbaarheid van betaalbare woonruimte een belangrijke factor in het al dan niet uit huis gaan. De betaalbaarheid van woningen daalt al langere tijd en deze trend versnelde tijdens de wereldwijde economische crisis vanaf 2008 (Arundel & Doling 2017). Sindsdien is het voor jongeren nog moeilijker geworden om een huis te vinden, met name in Noord-Europese landen. Jongeren blijven daardoor vaker bij hun ouders wonen (Lennartz et al. 2016). Tijdens de coronapandemie was er tijdelijk minder krapte op de woningmarkt, voornamelijk vanwege de lage immigratie, waardoor het voor jongeren makkelijker was om woonruimte te vinden (Stoeldraijer et al. 2021b). In deze periode gingen er inderdaad meer jongeren uit huis dan voor deze periode.

Sociaal-culturele factoren

Naast de economische situatie van jongeren, spelen ook sociaal-culturele factoren een rol in het moment waarop jongeren het ouderlijk huis te verlaten. Internationale verschillen in normen en waarden verklaren in belangrijke mate de verschillen tussen landen in de gemiddelde leeftijd waarop jongeren het huis uit gaan (Van den Berg et al. 2021). In Zuid-Europese landen, waar meer

⁴ Met de invoering van het leenstelsel verdween voor studenten echter ook de financiële prikkel om zich uit te schrijven op het adres van hun ouders. Mogelijk gingen sommige jongeren dus wel degelijk het huis uit, maar lieten zij zich niet registreren op hun nieuwe adres.

traditionele familiewaarden gelden en religie nog steeds een relatief grote rol speelt, is het niet ongebruikelijk dat kinderen lang bij hun ouders blijven wonen, zelfs wanneer ze met een partner samenleven of getrouwd zijn (Sobotka & Toulemon 2008). In Noord-Europa, waar meer individualistische waarden gelden en de familie een minder centrale rol speelt in het dagelijks leven, gaan jongeren op veel jongere leeftijd het huis uit. Ook voor Nederlandse jongeren is de behoefte aan meer zelfstandigheid een belangrijk motief om het huis uit te gaan (Kleinepier & De Valk 2017, Sobotka en Toulemon 2008). Tijdens de Tweede Demografische Transitie (Leshaege & van de Kaa 1986, Leshaege 2020) die in de jaren zestig startte, waarin de nadruk kwam te liggen op waarden als keuzevrijheid, zelfactualisatie en individualisme, daalde ook de leeftijd waarop Nederlandse jongeren het huis uit gingen (De Jong Gierveld et al. 1991). Vanaf de jaren '80 van de vorige eeuw liep de leeftijd echter weer op in Nederland en omliggende landen. Dit wordt toegeschreven aan veranderingen in de mate van vrijheid en privacy die jongeren in het ouderlijk huis ervaren en een daling van het aantal kinderen per huishouden. Jongeren die met hun ouders in ruimere huizen wonen gaan meestal wat later het huis uit dan jongeren die in kleinere huizen wonen (De Jong et al. 2019). Hoe meer (letterlijke en figuurlijke) bewegingsvrijheid jongeren dus in het ouderlijk huis ervaren, hoe langer het voor hen langer aantrekkelijk blijft om bij hun ouders te blijven wonen.

Veronderstellingen van de scenario's Hoog en Laag

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Hoog

In het scenario Hoog wordt verondersteld dat de hogere economische groei jongeren stimuleert om eerder uit huis te gaan. Jongeren zijn in dit scenario vaker in staat om hun behoefte aan zelfstandigheid of hun wens om te gaan samenwonen te vervullen. Doordat het economisch goed gaat, is het voor jongeren namelijk relatief makkelijk om een baan te vinden. Ook wordt het volgen van een hogere opleiding voor meer mensen betaalbaar en stijgt het aandeel jongeren dat in een universiteitsstad op kamers gaat. Door de hogere economische groei kunnen jongeren vaker woonruimte vinden. De gemiddelde leeftijd bij het uit huis gaan, die de afgelopen jaren is gestegen, gaat in dit scenario dus weer dalen en komt in 2060 onder het huidige niveau te liggen.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Laag

In scenario Laag wordt het voor jongeren moeilijker om zelfstandig te gaan wonen. Omdat het vanwege de lagere economische groei lastig is om een vaste baan te vinden, duurt het langer voordat jongeren financieel zelfstandig zijn en worden zij gedwongen om langer bij hun ouders te blijven wonen. Ook kunnen minder jongeren het zich permitteren om een hogere opleiding te volgen en ook zij die het wel kunnen, gaan minder vaak op kamers. Hierdoor blijft het vinden van een betaalbare woning moeilijk. De gemiddelde leeftijd bij het uit huis gaan stijgt in dit scenario de komende jaren dus verder door.

2.2.2 Alleen wonen of samenwonen

Achtergronden en determinanten

Op 1 januari 2022 woonden ruim 8,6 miljoen inwoners van Nederland samen met een partner; samen vormden zij zo'n 4,3 miljoen huishoudens (CBS Statline 2023c). Er waren op dat moment ruim 3,1 miljoen alleenstaanden. De komende decennia zal het aantal eenpersoonshuishoudens naar verwachting sneller toenemen dan het aantal meerpersoonshuishoudens (Stoeldraijer et al. 2021b). Dit is voornamelijk een gevolg van de vergrijzing: er zijn steeds meer ouderen die alleen komen te

wonen wanneer hun partner overlijdt. Ook ontwikkelingen in de levensverwachting hebben dus invloed op het aantal en aandeel alleenstaanden, zeker wanneer deze ontwikkelingen voor mannen en vrouwen verschillen. Daarnaast zullen echter ook jongere personen naar verwachting vaker voor korte of langere tijd alleen wonen. Zo wonen Nederlandse jongeren tegenwoordig na het verlaten van het ouderlijk huis steeds vaker een tijdje alleen en gaan zij op latere leeftijd samenwonen dan voorheen (Kooiman et al. 2021, Van den Berg & Verbakel 2022). Er zijn verschillende economische en sociaal-culturele factoren aan te wijzen die een rol spelen in deze trend.

Economische factoren

Economische omstandigheden spelen een rol bij de keuze tussen alleen wonen en samenwonen. Enerzijds kan samenwonen aantrekkelijk zijn voor mensen die in een financieel ongunstige situatie verkeren, omdat de woonlasten bij samenwonen gedeeld kunnen worden. Anderzijds kan een financieel onzekere positie mensen er ook van weerhouden om langetermijnverplichtingen met elkaar aan te gaan (Chkalova & Van Gaalen 2017).

Vooraf laagopgeleide personen blijken negatieve effecten van arbeidsonzekerheid te ondervinden: laagopgeleiden met een flexibel contract gaan minder vaak samenwonen dan laagopgeleiden met een vast contract. Onder personen met een hoger opleidingsniveau maakt het type contract geen verschil voor de kans om te gaan samenwonen. Ook sociaaleconomische status hangt samen met de mate waarin personen alleen gaan wonen en hoelang ze dat doen voordat ze gaan samenwonen (Chaloupková 2023). Jongeren met hoge sociaaleconomische status wonen vaker alleen en doen dat over het algemeen ook voor een langere periode dan personen met een lage sociaaleconomische status. Zij ontvangen over het algemeen meer financiële steun van hun ouders om het alleen wonen te kunnen bekostigen (Billari et al. 2019). Ook gaat alleen wonen vaak samen met het langer volgen van onderwijs en uiteindelijk een hoger opleidingsniveau. Voor jongeren die een hogere opleiding volgen, gelden hogere 'opportunity costs' voor het combineren van carrière en gezin. Zij zijn daardoor minder snel geneigd om op jonge leeftijd al langetermijnverplichtingen op dit gebied, zoals samenwonen, aan te gaan.

Tot slot is de mate waarin personen gaan samenwonen of alleen gaan wonen ook afhankelijk van de situatie op de woningmarkt. In 2020, tijdens de coronapandemie, gingen meer stellen samenwonen dan in de jaren daarvoor (Stoeldraijer et al. 2021b). Het ging zowel om jongeren die daarvoor nog bij hun ouders woonden als om personen die al zelfstandig woonden. Naar verwachting gaat het om een tijdelijk toename die samenhangt met het feit dat er, als gevolg van de coronapandemie en de bijbehorende verminderde toestroom van migranten (Gemeente Amsterdam 2020), in 2020 sprake was van een tijdelijke daling van het woningtekort. Met name het aantal paren dat ging samenwonen in een nieuwe woning nam namelijk toe; het aantal paren waarvan één partner bij de ander introk, steeg niet.

Sociaal-culturele factoren

Naast economische factoren hebben ook sociaal-culturele factoren invloed op de mate waarin personen ervoor kiezen om alleen of samen met een partner te gaan wonen. Niet alleen in Nederland, maar in heel Europa zijn jongeren in de loop der tijd steeds vaker alleen gaan wonen (Van den Berg & Verbakel, 2022). Vooral onder vrouwen is dit aandeel de afgelopen decennia gegroeid. Deze ontwikkeling wordt vooral toegeschreven aan de verschuiving van familie-georiënteerde naar meer individualistische waarden die samenging met de Tweede Demografische Transitie vanaf de jaren

'60 van de vorige eeuw (Lesthaeghe & van de Kaa 1986, Lesthaeghe 2020). In landen waar meer individualistische waarden gelden, wonen mensen dan ook vaker alleen dan in landen waar familie nog steeds een centrale rol speelt in het dagelijks leven (Esteve et al. 2020). Tegelijkertijd is het in sommige van deze landen, met name in Noord-Europa, ook gebruikelijk om ongehuwd samen te wonen, waardoor alleen wonen makkelijker wordt omgezet in samenwonen dan in landen waar ongehuwd samenwonen minder gangbaar is (Chaloupkova 2023, Van den Berg & Verbakel 2022). In de praktijk wonen jongeren in Noord-Europa dan ook korter alleen voordat zij gaan samenwonen dan in andere landen.

Hieraan gerelateerd hangt ook sociaaleconomische status samen met culturele verschillen in de mate waarin mensen alleen wonen of samenwonen. Naast het feit dat het voor jongeren met een hoge sociaaleconomische achtergrond vaker financieel haalbaar is om alleen te wonen, krijgen jongeren met een dergelijke achtergrond vanuit huis vaker waarden mee die te maken hebben met zelfactualisatie en autonomie (Billari et al. 2019). Dit leidt tot het langer uitstellen van langetermijnverplichtingen als samenwonen. Jongeren met een lagere sociaaleconomische achtergrond zouden vanuit huis meer conformistische waarden meekrijgen en meer geneigd zijn om op jongere leeftijd al te gaan samenwonen.

Veronderstellingen van de scenario's Hoog en Laag

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Hoog

In scenario Hoog wonen mensen vaker alleen en gaan ze minder vaak samenwonen. Vanwege de sterke economische groei kunnen meer mensen het zich permitteren om alleen te wonen. Jongeren die het huis uit willen, kunnen relatief makkelijk een betaalbare woning voor zichzelf vinden. Ook stijgt het gemiddeld opleidingsniveau en de sociaaleconomische status van personen in Nederland als gevolg van de gunstige economische situatie. Dit gaat samen met een sterkere focus op zelfactualisatie en autonomie. Dit leidt ertoe dat jongeren geneigd zijn om pas op latere leeftijd gaan samenwonen.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Laag

Vanwege de lagere economische groei kiezen jongvolwassenen er in scenario Laag vaker voor om te gaan samenwonen en wonen ze minder vaak alleen. Allereerst is het onder de minder gunstige economische omstandigheden in dit scenario moeilijk om een betaalbare woning te vinden en wordt het aantrekkelijker om de woonlasten met iemand te kunnen delen. Ook onder personen die al alleen wonen, stijgen om deze reden de kansen om te gaan samenwonen. Daarnaast is er in dit scenario geen sprake van een sterke stijging van het gemiddeld opleidingsniveau en de sociaaleconomische status in Nederland. Hierdoor zijn ook sociaal-culturele ontwikkelingen in de mate waarin alleen wonen wordt verkozen boven samenwonen in dit scenario minder aan de orde dan in scenario Hoog.

2.2.3 Uit elkaar gaan van paren

Achtergronden en determinanten

In de eerste helft van de vorige eeuw gingen stellen vrijwel altijd trouwen als ze gingen samenwonen. Echtscheidingen kwamen daarnaast niet vaak voor. In de loop der tijd werd het makkelijker om te scheiden en vanaf 1965 steeg het aantal echtscheidingen dan ook, maar daarnaast gingen personen vaker helemaal niet meer trouwen, ook niet als zij kinderen kregen (CBS 2023b). Gezien de populariteit van ongehuwd samenwonen en het relatief kleine aantal huwelijken, is het aantal

echtscheidingen tegenwoordig geen goede maat meer om ontwikkelingen in het uit elkaar gaan te volgen. Daarom worden in onderzoek naar scheidingen tegenwoordig vaak ook ongehuwd samenwonende paren meegenomen. Ook in de hier beschreven scenario's wordt in de scheidingskansen geen onderscheid gemaakt tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden.

Wel hangt het al dan niet getrouwd zijn samen met de kans dat een relatie stukloopt. Mensen die getrouwd zijn, gaan namelijk minder vaak uit elkaar dan ongehuwd samenwonenden (Van Gaalen et al. 2019). Ook in relatieve zin, ten opzichte van het aantal gesloten huwelijken, komen echtscheidingen tegenwoordig dus minder vaak voor (Kooiman 2022). Het lijkt erop dat de groep die nog wel trouwt een andere samenstelling heeft dan voorheen. Het zou hier kunnen gaan om mensen die, bijvoorbeeld om religieuze redenen, een sterkere afkeer hebben van scheiden. Daarnaast kan de relatieve daling te maken hebben met het feit dat de mensen die nog wel trouwen dat op steeds latere leeftijd doen: hoe jonger mensen zijn wanneer ze trouwen, hoe groter de kans dat het huwelijk eindigt in een scheiding.

Ook (gehuwde of ongehuwde) stellen die kinderen hebben blijven vaker bij elkaar dan stellen zonder kinderen. Dit is met name het geval onder hoogopgeleiden. Over het algemeen scheiden hoogopgeleiden minder vaak dan laagopgeleiden; vooral wanneer beide partners hoogopgeleid zijn, zijn de scheidingskansen laag (Kooiman 2019). Waar vroeger een hoog opleidingsniveau van de vrouw samenhang met een grotere kans op scheiding, is dat tegenwoordig dus niet meer het geval.

Wat betreft de relatie tussen de economie en de mate waarin stellen uit elkaar gaan, zijn op basis van de literatuur tegengestelde effecten te verwachten. Uit onderzoek dat de invloed van de economie op scheidingen bestudeert via trends in de koopbereidheid blijkt dat er minder stellen uit elkaar gaan wanneer het economisch goed gaat in Nederland (Stoeldraijer & De Beer 2021). Hoewel het aantal stellen dat uit elkaar gaat al jaren toeneemt, versnelt en vertraagt deze trend samen met veranderingen in de koopbereidheid, die sterk samenhangen met de werkloosheid. Werkloosheid, en de daarmee gepaard gaande financiële problemen, kan stress en conflicten tussen partners veroorzaken, waardoor relaties vaker stranden (Ishizuka 2018). Ook stellen met een laag inkomen en/of een tijdelijk arbeidscontract gaan vaker uit elkaar dan personen met een hoger inkomen en/of een vast contract (Kooiman et al. 2021), net als stellen waarvan de ene partner veel meer verdient dan de ander (vergeleken met stellen met meer gelijkwaardige inkomsten; Ishizuka 2018). Ook de bevinding dat hoogopgeleiden minder vaak uit elkaar gaan dan laagopgeleiden lijkt verklaard te worden door verschillen in inkomen tussen hoog- en laagopgeleiden (Van Gaalen & Kooiman 2021): onder laagopgeleiden scheiden vooral degenen met een laag inkomen vaker. Onder laagopgeleiden die relatief veel verdienen is het verschil in scheidingskansen met hoogopgeleiden te verwaarlozen.

Aan de andere kant hebben personen die hun relatie willen beëindigen onder gunstige economische omstandigheden de mogelijkheid om dit daadwerkelijk te doen. Wanneer het economisch gezien goed gaat, zijn meer mensen financieel onafhankelijk en in staat om alternatieve woonruimte en een zelfstandig huishouden te bekostigen. Het lijkt erop dat de relatie tussen financiële situatie en de mate waarin stellen uit elkaar gaan anders is voor mannen en vrouwen (Bastianelli & Vignoli 2022, Kooiman et al. 2021). Zo scheiden mannen zonder werk of met een tijdelijk contract vaker dan mannen met een vast contract, mogelijk omdat hun rol als kostwinner onder druk komt te staan. Onder vrouwen gaat werkloosheid of het hebben van een tijdelijk contract niet samen met een hogere scheidingskans, mogelijk omdat vrouwen die niet werken of een onzekere positie op de arbeidsmarkt hebben financieel afhankelijk zijn van hun partner.

Veronderstellingen van de scenario's Hoog en Laag

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Hoog

In scenario Hoog wordt verondersteld dat de hoge economische groei ertoe leidt dat mensen vaker uit elkaar gaan. Hoewel in dit scenario, vanwege de hoge arbeidsparticipatie en lage werkloosheid, minder mensen financiële problemen ervaren die spanningen in relaties kunnen veroorzaken, is het in dit scenario voor meer mensen financieel mogelijk om uit elkaar te gaan doordat meer mensen financieel onafhankelijk zijn van hun partner. Vanwege de economisch gunstige ontwikkeling kunnen in dit scenario beide ex-partners vaker een eigen woonruimte vinden.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Laag

In scenario Laag gaan als gevolg van de lagere economische groei minder mensen uit elkaar. Hoewel de werkloosheid in dit scenario hoger ligt en dit spanningen in relaties kan veroorzaken, gaat deze hogere werkloosheid niet samen met meer scheidingen. Dit geldt in het bijzonder voor vrouwen. Vanwege de lagere arbeidsparticipatie kunnen minder mensen het zich veroorloven om uit elkaar te gaan, omdat de kosten voor levensonderhoud hoger zijn voor alleenstaanden dan voor paren. Bovendien zijn er in dit scenario relatief weinig beschikbare en betaalbare woningen, waardoor het lastig is om alternatieve woonruimte te vinden. Hierdoor blijven meer stellen noodgedwongen bij elkaar. Er is in dit scenario een minder sterke focus op zelfactualisatie en autonomie, wat samengaat met lagere scheidingskansen.

2.2.4 Naar een zorginstelling

Achtergronden en determinanten

Op 1 januari 2022 woonden ruim 262.000 mensen in een institutioneel huishouden (CBS Statline 2023d). Onder institutionele huishoudens vallen onder andere instellingen voor geestelijk en lichamelijk gehandicapten, internaten, gevangenissen, asielzoekerscentra en kloosters. Het grootste deel van de personen in een institutioneel huishouden betreft echter ouderen die in een verpleeg- of verzorgingshuis wonen. Ontwikkelingen in de omvang van de institutionele bevolking over tijd hangen dus vooral samen met ontwikkelingen in de leeftijd waarop ouderen naar een verpleeg- of verzorgingshuis kunnen verhuizen. Het aandeel ouderen dat 'institutioneel' gaat wonen is de afgelopen decennia gedaald (De Jong et al. 2019). Dit is deels een gevolg van beleid dat ouderen stimuleert om zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen, maar ook ouderen zelf blijven tegenwoordig liever langer zelfstandig wonen dan voorheen. Vooral vrouwen wonen tegenwoordig langer zelfstandig dan voorheen. Wel wonen vrouwen vaker in een instelling dan mannen. Dit heeft te maken met het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen: vrouwen worden over het algemeen ouder dan mannen, waardoor zij vaker dan mannen alleen achterblijven als hun partner overlijdt. Samenwonenden verhuizen minder vaak naar een instelling dan alleenstaanden (Stoeldraijer et al. 2021b), omdat een partner in eerste instantie zorgtaken op zich kan nemen. Ook ontwikkelingen in het aantal alleenstaanden hebben dus invloed op het aantal personen dat in een instelling gaat wonen.

Net als in de Huishoudensprognose van het CBS (Stoeldraijer et al. 2021b) wordt de kans om institutioneel te gaan wonen hier gekoppeld aan de ontwikkeling in de sterftekansen. Hierbij wordt verondersteld dat het moment waarop personen institutioneel gaan wonen niet zozeer gekoppeld is

aan hun leeftijd, maar aan de jaren die ze nog te leven hebben. Wanneer de levensverwachting stijgt, stijgt dus ook de leeftijd waarop mensen in een instelling gaan wonen. Vooral ontwikkelingen in de gezonde levensverwachting (het aantal te leven jaren zonder fysieke beperkingen en/of chronische aandoeningen) zijn hierbij relevant. Hierdoor zijn ook verschillen te verwachten in de kans om institutioneel te gaan wonen tussen personen met een hoog vs. laag opleidingsniveau en een hoge vs. lage sociaaleconomische status. De gezonde levensverwachting van personen met een hoog opleidingsniveau/hoge sociaaleconomische status ligt namelijk hoger dan onder personen met een laag opleidingsniveau/lage sociaaleconomische status; dit verschil is nog groter dan het verschil in de gemiddelde leeftijd waarop personen overlijden (CBS 2019, Knoops & Van den Brakel 2010).

Daarnaast hebben verschillen in de financiële situatie van ouderen ook invloed op de mogelijkheden die zij hebben om zelfstandig te blijven wonen. Ouderen zelf willen het verhuizen naar een instelling over het algemeen zo lang mogelijk uitstellen. Hierbij is een vereiste dat een passende woning beschikbaar is, in een functionele en sociale woonomgeving waar voldoende voorzieningen (zoals een huisarts, apotheek en winkels) aanwezig zijn (Daalhuizen et al. 2019). Voor ouderen met voldoende financiële middelen is het soms mogelijk om de eigen woning zo aan te passen dat zij hier kunnen blijven wonen zodra zij lichamelijk iets gaan mankeren, bijvoorbeeld door een traplift te installeren. In Nederland komt het slechts zelden voor dat ouderen bij hun volwassen kinderen intrekken wanneer zij hulpbehoevend worden (Deerenberg & van Galen 2015).

Veronderstellingen van de scenario's Hoog en Laag

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Hoog

In scenario Hoog zullen minder mensen institutioneel gaan wonen dan in de Huishoudensprognose van het CBS (Stoeldraijer et al. 2021b). In dit scenario stijgt de levensverwachting vrij sterk. Door de gunstige economische situatie kunnen ouderen langer vitaal blijven en zelfstandig blijven wonen. Ook is het voor meer ouderen mogelijk om private vormen van zorg te bekostigen of hun woning zodanig aan te laten passen dat ze ook bij een slechtere gezondheid hun zelfstandigheid kunnen behouden. In dit scenario blijft het inwonen van ouders bij kinderen uitzonderlijk, zowel omdat ouderen zelf erg gesteld zijn op hun onafhankelijkheid (en ook over voldoende financiële middelen beschikken om deze te behouden) als doordat hun kinderen, vanwege de gunstige arbeidsmarkt in dit scenario, focussen op het nastreven van een carrière en dit moeilijk kunnen combineren met het verlenen van zorg.

Kwalitatieve veronderstellingen van scenario Laag

In scenario Laag zullen meer mensen in een institutioneel huishouden komen te wonen. In dit scenario stijgt de (gezonde) levensverwachting minder snel. Hierdoor zullen ouderen op jongere leeftijd gezondheidsklachten ervaren die professionele zorg vereisen. Tegelijkertijd is hun financiële situatie minder rooskleurig en kunnen minder personen zich private zorg en aanpassingen aan de eigen woning veroorloven. Zij zullen daardoor minder lang zelfstandig kunnen blijven wonen dan in het alternatieve scenario. Daarnaast moet men in dit scenario vaker een beroep doen op de partner en eventuele kinderen wanneer er gezondheidsproblemen ontstaan. Ook de mantelzorg zal in dit scenario dus belangrijk zijn om ouderen zo lang mogelijk in staat te stellen in hun huis te blijven wonen.

2.3 Kwantitatieve veronderstellingen bij de scenario's

De hierboven beschreven kwalitatieve veronderstellingen worden in het model doorgerekend in de vorm van absolute aantallen en overgangskansen, uitgesplitst naar leeftijd, geslacht, migratieachtergrond en huishoudenspositie (zie bijlage Methodologie). In tabel 1 en 2 is voor de twee scenario's te zien hoe deze optellen tot de kwantitatieve veronderstellingen met betrekking tot migratie, sterfte en geboorte. Hier is te zien dat in scenario Hoog de immigratie, emigratie en het migratiesaldo aanzienlijk hoger liggen dan in scenario Laag. Ook de levensverwachting van zowel mannen als vrouwen ligt dit scenario zo'n twee jaar hoger. Wel krijgen vrouwen gemiddeld minder kinderen in scenario Hoog dan in scenario Laag. Dit is een effect van veranderingen in de samenstelling van vrouwen naar migratieachtergrond. We hebben in de scenario's gerekend met de veronderstellingen naar kindertal per vrouw per migratieachtergrond die in de CBS-kernprognose 2021 werden gehanteerd (zie Stoeldraijer et al. 2021a). Er zijn dus geen aparte veronderstellingen voor scenario Hoog of Laag verondersteld.

Tabel 1 Veronderstellingen WLO scenario's Hoog en Laag, migratie ⁵

Componenten van de bevolkingsontwikkeling	Hoog	Laag
Immigratie (x 1.000)	352	209
Emigratie (x 1.000)	258	181
Migratiesaldo (x 1.000)	94	27

Tabel 2. Veronderstellingen WLO-scenario's Hoog en Laag, natuurlijke aanwas ⁶

Componenten van de bevolkingsontwikkeling	Hoog	Laag
Levensverwachting mannen	87,4	85,3
Levensverwachting vrouwen	90,9	88,8
Gemiddeld kindertal per vrouw	1,67	1,71

Wat betreft de huishoudensdynamiek wordt verondersteld dat jongeren in het scenario Laag minder vaak het huis uit gaan (tabel 3). Vanwege de lage economische groei duurt het langer voordat jongeren financieel zelfstandig zijn en eigen woonruimte kunnen bekostigen. Om de woonlasten te drukken, gaan personen in dit scenario vaker samenwonen dan alleen wonen. Ook gaan stellen minder vaak uit elkaar. Tot slot veronderstellen we dat de kans om naar een institutie te verhuizen in beide scenario's dezelfde is: meestal betreft dit een verhuizing naar een verzorgingstehuis, maar het kan bijvoorbeeld ook naar een opvangtehuis, een verpleegtehuis of een gevangenis zijn.

⁵ Jaarlijks gemiddelde over de periode 2022-2060

⁶ Waarde voor het zichtjaar 2060

Tabel 3 Veronderstellingen WLO scenario's Hoog en Laag, huishoudens

Componenten van de huishoudensontwikkeling	Hoog	Laag
Uit huis gaan	Hoger	Lager
Alleen wonen	Hoger	Lager
Samenwonen	Lager	Hoger

De veronderstellingen met betrekking tot de overgangskansen – en de verschillen daarin tussen Laag en Hoog – zorgt voor een snellere groei van het aantal huishoudens in Hoog dan in Laag. Zo zijn de overgangskansen van thuiswonende kinderen naar alleen- of samenwonen hoger in scenario Hoog dan in Laag. Dit gaat samen met een hogere huishoudensgroei in scenario Hoog. Van alleen naar samenwonend is lager in scenario Hoog, wat inhoudt dat dit ook tot een sterkere groei van het aantal huishoudens leidt.

2.4 Onzekerheden: vergrijzing, migratie en klimaat

Als aan demografen wordt gevraagd welke demografische trends in de toekomst van groot belang zijn, dan noemt men meestal vergrijzing en migratie (Van Dalen & Henkens, 2012). Ten behoeve van de WLO 2015 (CPB & PBL 2015) werd een horizonscan uitgevoerd die via een uitgebreide literatuurstudie de gevolgen van verschillende onzekere trends onderzocht (PBL, in samenwerking met CPB, 2013). Ten tijde van het schrijven van deze horizonscan was er juist op dat moment volop aandacht voor het idee dat mensen in Nederland misschien wel ooit gemiddeld 120 jaar oud zouden kunnen worden. Dit zou het gevolg kunnen zijn van vergaande nieuwe medische technieken. Als de levensverwachting op de langere termijn fors boven de 100 jaar uit zou komen, dan zou dat tot een extra groei van enkele miljoenen mensen leiden, met gevolgen voor de leefomgeving, zoals voor ruimtebehoefte of milieulast.

In deze literatuurscan werd ook aandacht besteed aan een toekomst waarin we vaker te maken zouden krijgen met onbekende en bekende ziekten die zich via handel, toerisme en migratie vaker en sneller over de wereld zouden verspreiden. Dit besef was er al langer (PBL, in samenwerking met CPB, 2013): in die zin was de COVID-19-pandemie niet iets wat men niet al voorspeld had. De pandemie maakte duidelijk dat een verouderde bevolking als die van Nederland daar echter kwetsbaar voor is. Op de korte termijn heeft de COVID-19-pandemie gevolgen gehad voor sterfte, geboorte en migratie. Wat de langetermijngevolgen precies zullen zijn, is goeddeels onbekend. Zo is het onduidelijk of en hoe een COVID-19-besmetting consequenties heeft op de lange termijn. Op dit moment gaan de meeste prognosemakers in Nederland ervan uit dat er geen langetermijngevolgen zullen zijn die tot een lagere levensverwachting zullen leiden.

Er zijn geen extra scenario's of gevoeligheidsanalyses ontwikkeld die rekening houden met verschillende ontwikkelingen in de gevolgen van klimaat. De reden hiervoor is dat uit het meeste wetenschappelijke onderzoek blijkt dat een stijgende zeespiegel, extreme droogte, verwoestijning of

extreme weersomstandigheden niet tot aanvullende migratie naar het Westen heeft geleid. Op basis van een uitgebreid literatuuronderzoek concludeert de Haas (2023) dat klimaatveranderingen niet tot massale migratie naar Europa zal leiden. Overstromingen leiden weliswaar wel tot korte afstandsmigratie of tot tijdelijke migratie binnen de regio, maar schaarste en armoede gaan tot op heden vrijwel niet gepaard met internationale migratie naar het Westen, ondanks klimaatproblemen of natuurrampen, zo blijkt uit de wetenschappelijke literatuur. Hoewel ook het NIDI en het CBS (2021) en de Staatscommissie Demografische ontwikkelingen 2050 (2024) onderkennen dat de gevolgen van klimaatveranderingen ongewis zijn voor de ontwikkelingen in migratie, was dat geen aanleiding om klimaatafhankelijke demografische varianten uit te werken. Deze lijn volgen we hier ook. Kortom, hoewel het onzeker is dat zich in deze patronen in de toekomst geen veranderingen voordoen, is er op basis van de wetenschappelijke literatuur besloten om geen van klimaatveranderingen afhankelijke demografische scenario's te maken voor de WLO 2025.

Er zijn een aantal andere publicaties verschenen die naast het CBS aandacht schenken aan onzekerheid in geboorte en sterfte, en de gevolgen voor de bevolkingsgroei. We baseren ons hier op de publicatie van de Staatscommissie Demografische ontwikkelingen 2050 (2024). Uit de door het CBS gemaakte berekeningen voor de Staatscommissie blijkt dat bij elke verhoging met 0,2 kindertal de bevolking met 600 duizend personen toeneemt in 2050 en bij elke verhoging met 2 levensjaren de bevolking ook met 600 duizend toeneemt. Dit zijn handige voorbeelden van andere bandbreedtes als gevolg van andere veronderstellingen in levensverwachting en kindertal.

Referenties

- Acostamadiedo, E., R. Sohst, J. Tjaden, G. Groenewold & H. de Valk (2020), *Assessing immigration scenarios for the European Union in 2030 – Relevant, realistic and reliable?* Genève: International Organization for Migration en Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- Adviesraad Migratie (2022), *Realisme rond richtgetallen. Kansen en risico's van streefcijfers en quota in het migratiebeleid*, Den Haag: Adviesraad Migratie.
- Akin, R.I., L.D. Breeman, W. Meeus & S. Branje (2020), 'Parent-adolescent relationship quality as a predictor of leaving home', *Journal of Adolescence* 79: 81-90.
- Alderotti, G., D. Vignoli, M. Baccini & A. Matysiak (2021), 'Employment Instability and Fertility in Europe: A Meta-Analysis', *Demography* 58: 871-900.
- Aldridge, R. W., Nellums, L. B., Bartlett, S., Barr, A. L., Patel, P., Burns, R., Hargreaves, S., Miranda, J. J., Tollman, S., Friedland, J. S., & Abubakar, I. (2018), 'Global patterns of mortality in international migrants: a systematic review and meta-analysis', *Lancet*, 2553-2566, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)32781-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)32781-8).
- Arundel, R. & J. Doling (2017), 'The end of mass homeownership? Changes in labour markets and housing tenure opportunities across Europe', *Journal of Housing and the Built Environment* 32: 649-672.
- Bagavos, C. (2019), 'On the multifaceted impact of migration on the fertility of receiving countries: Methodological insights and contemporary evidence for Europe, the United States, and Australia', *Demographic Research* 41: 1-36.
- Barbosa, W., K. Zhou, E. Waddell, T. Myers & E.R. Dorsey (2021), 'Improving access to care: Telemedicine across medical domains', *Annual Review of Public Health* 42: 463-481.
- Bastiaanssen, J. & M. Breedijk (2022), *Een analyse van de (on)bereikbaarheid van voorzieningen en banen in Nederland*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Bastianelli, E. & D. Vignoli (2022), 'The gendered relationship between (old and new forms of) employment instability and union dissolution', *Population Research and Policy Review* 41: 1021-1048.
- Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Beer, J. de & J. Latten (2018), 'De weerbarstige relatie tussen baby's en conjunctuur', *Demos* 34 (9): 1-4.
- Benson, M. & K. O'Reilly (2016), 'From lifestyle migration to lifestyle in migration: Categories, concepts and ways of thinking', *Migration Studies* 4, 20-37.
- Berg, L. van den & R. van Gaalen (2018), *Studeren en uit huis gaan nog haalbaar? Samenhang met sociaal leenstelsel en ouderlijke welvaart, 2007-2016*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Berg, L. van den & E. Verbakel (2022), 'Trends in singlehood in young adulthood in Europe', *Advances in Life Course Research* 51, 100449.
- Berg, L. van den, M. Kalmijn & T. Leopold (2021), 'Explaining cross-national differences in leaving home', *Population, Space and Place* 27: e2476.
- Bergsvik, J., A. Fauske, R.K. Hart (2021), 'Can policies stall fertility fall? A systematic review of the (quasi-)experimental literature', *Population and Development Review* 47: 913-964.
- Billari, F.C., N. Hiekel & A.F. Liefbroer (2019), 'The social stratification of choice in the transition to adulthood', *European Sociological Review*, 35: 599-615.
- Blekesaune, M. (2020), 'The fertility of female immigrants to Europe from Christian and Muslim countries', *Journal of Religion and Demography* 7: 222-237.
- Boissonneault, M., R. Costa, & H. de Valk (2022), *The future of migration between Europe and the Middle East & North Africa under scenarios of social change: a factorial survey among European migration professionals*, Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut-KNAW/Rijksuniversiteit Groningen.

- Bolhaar, J., S. Kuijpers, & A. Nibbelink (2019), *Economische effecten van internationalisering in het hoger onderwijs en mbo*, Den Haag: Centraal Planbureau.
- Bray, B. D., Paley, L., Hoffman, A., James, M., Gompertz, P., Wolfe, C. D. A., Hemingway, H., Rudd, A. G., & SSNAP Collaboration (2018), 'Socioeconomic disparities in first stroke incidence, quality of care, and survival: A nationwide registry-based cohort study of 44 million adults in England', *Lancet Public Health* 3: e185-93.
- Bruin, S. de, J. Knoop, H. Visser & W. Ligtoet (2018), *Linking water security threats to conflict. An exploration of pathways*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- CBS (2018), 'Meer gezinsmigranten aan het werk', Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, geraadpleegd via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/34/meer-gezinsmigranten-aan-het-werk>.
- CBS (2019), 'Verschil levensverwachting hoog- en laagopgeleiden groeit', Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, geraadpleegd via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/33/verschil-levensverwachting-hoog-en-laagopgeleid-groeit>.
- CBS (2020), 'Werk en gezin belangrijkste migratiemotieven voor immigranten', Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, geraadpleegd via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/30/werk-en-gezin-belangrijkste-migratiemotieven-voor-immigranten>.
- CBS Statline (2020) 'Prognose levendgeborenen en gemid. kindertal; achtergrond moeder 2020-2070', <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84877NED/table>, geraadpleegd op 16-12-2022.
- CBS (2022a). 'Bevolking gegroeid naar 17,8 miljoen inwoners, vooral door migratie', Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, geraadpleegd via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/43/bevolking-gegroeid-naar-17-8-miljoen-inwoners-vooral-door-migratie#:~:text=Migratiesaldo%20188%2C5%20duizend,oorlog%20in%20Oekra%C3%AFne%20naar%20Nederland>.
- CBS (2022b), *Integratie en samenleven 2022*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2022c). 'Meer asiel- en kennismigranten van buiten de EU in 2021', Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, geraadpleegd via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/29/meer-asiel-en-kennismigranten-van-buiten-de-eu-in-2021>.
- CBS Statline (2022a). 'Overledenen; kerncijfers', opendata.cbs.nl, geraadpleegd op 8 februari 2023.
- CBS Statline (2022b), 'Immigranten niet-EU/EFTA; migratiemotief; sociaaleconomische categorie', opendata.cbs.nl, geraadpleegd op 20 januari 2023.
- CBS (2023a), *Asiel en integratie 2023. Cohortonderzoek asielzoekers en statushouders*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2023b). 'Dashboard bevolking: Scheiden', Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, geraadpleegd op 28 maart 2023, <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/levensloop/scheiden>
- CBS Statline (2023c), 'Huishoudens; personen naar geslacht, leeftijd en regio, 1 januari', opendata.cbs.nl, geraadpleegd op 28 maart 2023.
- CBS Statline (2023d), 'Personen in institutionele huishoudens; geslacht en leeftijd, 1 januari', opendata.cbs.nl, geraadpleegd op 29 maart 2023.
- Clouston, S.A.P, M.S. Rubin, J.C. Phelan & B.G. Link (2016), 'A social history of disease: Contextualizing the rise and fall of social inequalities in cause-specific mortality', *Demography* 53: 1631-1656.
- Chaloupková, J. (2023), 'Solo living in the process of transitioning to adulthood in Europe: The role of socioeconomic background', *Demographic Research* 48: 43-88.
- Chkalova, K. & R. van Gaalen (2018) *Flexibele arbeid en de gevolgen voor relatie- en gezinsvorming*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Cohen, S., M.L.M. Murphy & A.A. Prather (2019), 'Ten surprising facts about stressful life events and disease risk', *Annual Review of Psychology* 70: 577-597.

- Comolli, C.L. (2017), 'The fertility response to the Great Recession in Europe and the United States: Structural economic conditions and perceived economic uncertainty', *Demographic Research* 36: 1549-1600.
- Comolli, C. L., Neyer, G., Andersson, G., Dommermuth, L., Fallesen, P., Jalovaara, M., Jónsson, A. K., Kolk, M., & Lappegård, T. (2021), 'Beyond the economic gaze: Childbearing during and after recessions in the Nordic countries', *European Journal of Population* 37: 473-520.
- CPB & PBL (2015), Toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving. Cahier Demografie, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving/Centraal Planbureau.
- Daalhuizen, F., F. van Dam, C. de Groot, F. Schilder & M. van der Staak (2019), Zelfstandig thuis op hogere leeftijd. Verkenning van knelpunten en handelingsperspectieven in beleid en praktijk, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- D'Albis, H., A. Greulich & G. Ponthière (2017), 'Education, labour, and the demographic consequences of birth postponement in Europe', *Demographic Research* 36: 691-728.
- Van Dalen, H. P., & K. Henkens (2012), 'What is on a demographer's mind? A worldwide survey', *Demographic Research*, 26, 363-408.
- Deckers, K., Cadar, D., van Boxtel, M. P. J., Verhey, F. R. J., Steptoe, A., & Köhler, S. (2019), 'Modifiable risk factors explain socioeconomic inequalities in dementia risk: Evidence from a population-based prospective cohort study', *Journal of Alzheimer's Disease* 71: 549-557.
- Deerenberg, I. & R. van Gaalen (2015), 'Samen een woning delen? 65-plussers en hun volwassen kinderen', *Demos* 31 (4): 1-4.
- Duin, C. van, en C. Harmsen (2009), Een nieuw model voor de CBS huishoudensprognose, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Eurostat (2022a), 'Life expectancy at birth by sex', <https://ec.europa.eu/eurostat/>, geraadpleegd op 8 februari 2023.
- Eurostat (2022b), 'Total fertility rate', <https://ec.europa.eu/eurostat/>, geraadpleegd op 8 februari 2023.
- Esteve, A., D.S. Reher, R. Treviño, P. Zueras & A. Turu (2020), 'Living alone over the life course: Cross-national variations on an emerging issue', *Population and Development Review* 46: 169-189.
- Evans, G.W. & P. Kim (2010), 'Multiple risk exposure as a potential explanatory mechanism for the socioeconomic status-health gradient', *Annals of the New York Academy of Sciences* 1186: 174-189.
- Faber, S., M. van Geenhuizen & M. de Reuver (2017), 'eHealth adoption factors in medical hospitals: A focus on the Netherlands', *International Journal of Medical Informatics* 100: 77-89.
- Gaalen, R. van (2014), Veranderingen in relatie en gezinsvorming van Generatie X naar Y, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Gaalen, R. van & N. Kooiman (2021) 'Hoge scheidingskans onder lager opgeleiden met een laag inkomen', *Demos* 37 (2): 5-7.
- Gaalen, R. van, K. van Houdt, & A. Poortman (2019), Trouwen, kinderen krijgen en (echt)scheiden naar opleidingsniveau, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Geerts, A. & A. Brons (2018), 'Hoe financieel onafhankelijk zijn jongvolwassenen?', *Demos* 34 (2): 5-7.
- Gemeente Amsterdam (2020). 'Meer binnenlandse, minder buitenlandse jongeren naar de stad dan vorig jaar', Gemeente Amsterdam: Onderzoek en Statistiek, geraadpleegd via: <https://onderzoek.amsterdam.nl/artikel/meer-binnenlandse-minder-buitenlandse-jongeren-naar-de-stad>.
- Goorts, I. & E. Smal (2022), Zorg(en) voor arbeidsmigranten. Een verkennend onderzoek naar gezondheid en welzijn van *arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa in Nederland en de toegang tot zorg*, Utrecht: Pharos.

- Götmark, F & M. Andersson (2020), 'Human fertility in relation to education, economy, religion, contraception, and family planning programs', *BMP Public Health* 20: 265.
- Grosso, G., Bella, F., Godos, J., Sciacca, S., Del Rio, D., Ray, S., Galvano, F., & Giovannucci, E. L. (2017), 'Possible role of diet in cancer: Systematic review and multiple meta-analyses of dietary patterns, lifestyle factors, and cancer risk', *Nutrition Reviews* 75: 405-419.
- Guillot, M., M. Khlal, I. Elo, M. Solignac & M. Wallace (2018), 'Understanding age variations in the migrant mortality advantage: An international comparative perspective', *Plos One* 13: e0199669.
- Haas, H. de (2021), 'A theory of migration: The aspirations-capabilities framework', *Comparative Migration Studies* 9: 8.
- De Haas, H. (2023), *Hoe migratie echt werkt. Het ware verhaal over migratie aan de hand van 22 mythen*, Amsterdam: Spectrum.
- Hagedoorn, P., H. Vandenheede, K. Vanthomme & S. Gadeyne (2018), 'Socioeconomic position, population density and site-specific cancer mortality: A multilevel analysis of Belgian adults, 2001–2011', *International Journal of Cancer* 142: 23-35.
- Hällsten, H. & M. Thaning (2022), 'Wealth as one of the "Big Four" SES dimensions in inter-generational transmissions', *Social Forces* 100: 1533-1560.
- Hiscock, R., L. Bauld, A. Amos, J.A. Fidler & M. Munafò (2012), 'Socioeconomic status and smoking: A review', *Annals of the New York Academy of Sciences* 1248: 107-123.
- Hitzert, F. & M. van Wijk (2019), *Arbeidsmigranten in Nederland*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Van Huis, M. (2013), *Cohortvruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Imhoff, E. van & N. Keilman (1991), *LIPRO 2.0: An application of a dynamic demographic projection model to household structure in the Netherlands*. Amsterdam: Swets and Zeitlinger.
- Ishizuka, P. (2018), 'The economic foundations of cohabiting couples' union transitions', *Demography* 55: 535-557.
- Jansen, F. (2019), 'Smoking's impact on mortality in Europe', *Population & Societies* 571, 1-4.
- Jong, A. de, en H. Nicolaas (2005). 'Prognose van emigratie op basis van een retourmigratie-model'. *Bevolkingstrends* 53 (1), blz. 24–31
- Jong, A. de, C. Huismans & D. van Roon (2019), *Nationale en regionale huishoudensdynamiek*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Jong Gierveld, J. de, A.C. Liefbroer & E. Beekink (1991), 'The effect of parental resources on patterns of leaving home among young adults in the Netherlands', *European Sociological Review* 7: 55-71.
- Juárez, S.P., S. Drefahl, A. Dunlavy & M. Rostila (2018), 'All-cause mortality, age at arrival, and duration of residence among adult migrants in Sweden: A population-based longitudinal study', *SSM Population Health* 6: 16-25.
- Kalwij, A. (2010), 'The impact of family policy expenditure on fertility in western Europe', *Demography* 47: 503-519.
- Kleinepier, T. & H. de Valk (2017), 'Leaving home of migrant and Dutch young adults: parent-child and peer relations', *Journal of Comparative Family Studies* 48, 15-39.
- Knoops, K. & M. van den Brakel (2010), 'Rijke mensen leven lang en gezond. Inkomensgerelateerde everschillen in gezonde levensverwachting', *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen* 88: 17-24.
- Kolk, M. (2019), 'Weak support for a U-shaped pattern between societal gender equality and fertility when comparing societies across time', *Demographic Research* 40: 27-48.
- Kooiman, N (2019), 'Onderwijsniveau partners en stabiliteit relaties', *Statistische Trends*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kooiman, N. (2022), 'Trends in (echt)scheidingen', *Statistische Trends*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Kooiman, N., L. Stoeldraijer & C. Harmsen (2021), 'Huidige twintigers gaan vaker uit elkaar', *Statistische Trends*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Krieg, S. & J. van Rooijen (2018), *Poolse werknemers in Nederland*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kulu, H., N. Milewski, T. Hannemann & J. Mikolai (2019), 'A decade of life-course research on fertility of immigrants and their descendants in Europe', *Demographic Research* 40: 1345-1374.
- Landschoot, L. van, D. Willaert, H.A.G. de Valk & J. van Bavel (2017), 'Partner choice and the transition to parenthood for second-generation women of Turkish and Moroccan origin in Belgium', *European Journal of Population* 34: 579-608.
- Lennartz, C., R. Arundel & R. Ronald (2016), 'Younger adults and homeownership in Europe through the global financial crisis', *Population, Space and Place* 22, 823-835.
- Lesthaeghe, R. (2020), 'The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update', *Genus* 76: 10.
- Lesthaeghe, R. & D.J. van de Kaa (1986), 'Twee demografische transitie?', in: D.J. van de Kaa & R. Lesthaeghe (red.), *Bevolking, Groei en Krimp*, Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Loozen, S. & R. Kloosterman (2019), *Opvattingen over de timing van het ouderschap*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Lundqvist, A., E. Andersson, I. Ahlberg, M. Nilbert & U. Gerdtham (2016), 'Socioeconomic inequalities in breast cancer incidence and mortality in Europe—a systematic review and meta-analysis', *The European Journal of Public Health* 26: 804-813.
- Lutz, W. & K.C. Samir (2011), 'Global human capital: Integrating education and population', *Science* 333: 587-592.
- Manting, D., M. van der Star, M. Stuart, S. van Zoelen & B. Blijie (2022), *Woningdelen of zelfstandig een woning huren of kopen*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Massey, D.S. (2012), 'Towards an integrated model of international migration', *Eastern Journal of European Studies* 3, 9-35.
- Matysiak, A., T. Sobotka & D. Vignoli (2021), 'The Great Recession and fertility in Europe: A sub-national analysis', *European Journal of Population* 37: 29-64.
- McDowell, L., M. Keith & M. Kitson (2012), 'Shifting contours of migration', *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 5: 183-187.
- Mozaffarian, D., P.W.F. Wilson, W.B. Kannel (2008), 'Beyond established and novel risk factors. Lifestyle risk factors for cardiovascular disease', *Contemporary Reviews in Cardiovascular Medicine* 117: 3031-3038.
- Newton, S., D. Braithwaite & T.F. Akinyemiju (2017), 'Socio-economic status over the life course and obesity: Systematic review and meta-analysis', *PLoS One* 12: e0177151.
- NIDI & CBS (2021), *Bevolking 2050 in beeld: opleiding, arbeid, zorg en wonen, Eindrapport Verkenning Bevolking 2050*, Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut en Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Olofsson, J., E. Sandow, A. Findlay & G. Malmberg (2020), 'Boomerang behavior and emerging adulthood: Moving back to the parental home and the parental neighbourhood in Sweden', *European Journal of Population* 36: 919-945.
- O'Neill, B. C., Kriegler, E., Ebi, K. L., Kemp-Benedict, E., Riahi, K., Rothman, D. S., B.J. van Ruijven, D.P. van Vuuren, J. Birkmann, K. Kok, M. Levy & W. Solecki (2017) 'The roads ahead: Narratives for shared socioeconomic pathways describing world futures in the 21st century', *Global environmental change: human and policy dimensions* 42: 169-180.
- PBL, in samenwerking met CPB (2013), *Welvaart en Leefomgeving. Horizonscan*, Den Haag: PBL
- PBL (2025a) *Toekomstverkenning WLO: Vier scenario's voor Nederland in 2040, 2050 en 2060*. Den Haag: PBL.
- PBL (2025b), *Toekomstverkenning WLO: Cahier Demografie*. Den Haag: PBL.
- PBL en CPB (2025), *Toekomstverkenning WLO: Cahier Economie*. Den Haag: PBL en CPB.

- Preston, S. H., Heuveline, P., & Guillot, M. (2001). *Demography: Measuring and modeling population processes*. Oxford: Blackwell
- Proksch, D., J. Busch-Casler, M.M. Haberstroh & A. Pinkwart (2019), National health innovation systems: Clustering the OECD countries by innovative output in healthcare using a multi indicator approach', *Research Policy* 48: 169-179.
- Raleigh, V.S. (2019), Trends in life expectancy in EU and other OECD countries: Why are improvements slowing?, geraadpleegd via: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/trends-in-life-expectancy-in-eu-and-other-oecd-countries_223159ab-en.
- Rebelo, R., A. I. Barbosa, D. Caballero, I.K. Kwon, J.M. Oliveira, S.C. Kundu, R.L. Reis, & V.M. Correlo (2019), 3D biosensors in advanced medical diagnostics of high mortality diseases', *Biosensors and Bioelectronics* 130: 20-39.
- Regt, de, S., C. van Duin & L. Stoeldraijer (2020), *Bevolkingsprognose 2020-2070: veronderstellingen over immigratie*, *Bevolkingsprognose 2020-2070: Veronderstellingen over immigratie*, *Bevolkingsprognose 2020-2070: Veronderstellingen over immigratie* | CBS
- Rijksoverheid (2023), 'Cijfers opvang vluchtelingen uit Oekraïne in Nederland', geraadpleegd in december 2022 via: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/opvang-vluchtelingen-uit-oekraïne/cijfers-opvang-vluchtelingen-uit-oekraïne-in-nederland>.
- RIVM (2020), *Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2020*, Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- RIVM (2021), *Impactvolle determinanten van gezondheid*, Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- RIVM (2022), *Effecten van vergrijzing steeds beter zichtbaar in uitgaven gezondheidszorg*, Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, geraadpleegd via: <https://www.rivm.nl/nieuws/effecten-van-vergrijzing-steeds-beter-zichtbaar-in-uitgaven-gezondheidszorg>.
- Robards, J. & A. Berrington (2016), 'The fertility of recent migrants to England and Wales', *Demographic Research* 34: 1037-1052.
- Sobotka, T., V. Skirbekk & D. Philipov (2011), 'Economic recession and fertility in the developed world', *Population and Development Review* 37: 267-306.
- Sobotka, T. & L. Toulemon (2008), Changing family and partnership behavior: Common trends and persistent diversity across Europe', *Demographic Research* 19: 85-138.
- Staatscommissie Demografische ontwikkelingen 2050 (2024), *Gematigde groei- Rapport van de Staatscommissie Demografische ontwikkelingen 2050*, Den Haag.
- Van der Star, M., A. de Jong & D. Manting (2021), *Vestigingspatronen van recente migranten*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Stoeldraijer, L. Van Duin, C., Janssen, F. (2013) *Bevolkingsprognose 2012-2060: model en veronderstellingen betreffende de sterfte*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Stoeldraijer, L., C. van Duin, S. de Regt, P. van der Reijden, S. te Riele, (2021a), 'Kernprognose 2021-2070: Bevolkingsgroei trekt weer aan', *Statistische Trends*, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/kernprognose-2021-2070-bevolkingsgroei-trekt-weer-aan>
- Stoeldraijer, L., S. te Riele, C. van Duin, S. de Regt, P. van der Reijden (2021b), 'Huishoudensprognose 2021-2070: Groei aantal huishoudens houdt aan', in: *Statistische Trends*, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag, <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/huishoudensprognose-2021-2070-groei-aantal-huishoudens-houdt-aan>
- Stoeldraijer, L. & J. de Beer (2021), *Conjunctuur en relatievorming en -ontbinding*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Stoeldraijer, L., C. van Duin, H. Nicolaas, C. Huisman (2022a), *Kernprognose 2022-2070: Door oorlog meer migranten naar Nederland*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Stoeldraijer, L., A. Kunst, F. Chilunga & C. Harmsen (2022b), *Sociaal-demografische verschillen in COVID-19-sterfte in het eerste jaar van de coronapandemie*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Stringhini, S., C. Carmeli, M. Jokela, M. Avendaño, P. Muennig, F. Guida, F. Ricceri, A. d'Er-rico, H. Barros, M. Bochud, M. Chadeau-Hyam, F. Clavel-Chapelon, G. Costa, C. Delpierre, S. Fraga, M. Goldberg, G.G. Giles, V. Krogh, M. Kelly-Irving, R. Layte, A.M. Lasserre, M.G. Marmot, M. Preisig, M.J. Shipley, P. Vollenweider, M. Zins, I. Kawachi, A. Steptoe, J.P. Mackenbach, P. Vineis, M. Kivimäki, LIFEPAth consortium (2017), 'Socioeconomic status and the 25×25 risk factors as determinants of premature mortality: A multicohort study and meta-analysis of 1.7 million men and women', *The Lancet* 389: 1229-1237.
- Uiters, E & A. Wijga (2018), 'Gezondheid, leefstijl en zorggebruik', pp. 174-192 in: J. Dage-vos et al. (red.), *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vaupel, J.W., F. Villavicencio & M.P. Bergeron-Boucher (2021), Demographic perspectives on the rise of longevity', *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118: e2019536118.
- Wallace, M. & B. Wilson (2022), Age variations and population over-coverage: Is low mortal-ity among migrants merely a data artefact?', *Population Studies* 76: 81-98.
- Wang, W. et al. (2017), 'Trend of declining stroke mortality in China: reasons and analysis', *Stroke and Vascular Neurology* 2: e000098.
- Wijk, D.C. van en L. Rouvroye (2024) 'Economische positie jongvolwassenen afgelopen twin-tig jaar verslechterd', *Demos: bulletin over bevolking en samenleving*, 40 (2), pp. 5-7.
- Wijk, D.C. van (2024), 'House prices and fertility: Can the Dutch housing crisis explain the post 2010 fertility decline?' *Population, Space and Place*, <https://doi.org/10.1002/psp.2787>
- Wobma, E. & M. van Huis (2012), *Vruchtbaarheid van mannen en vrouwen naar opleidingsni-veau*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- WRR (2020), *Samenleven in verscheidenheid: Beleid voor de migratiesamenleving*, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage: Methodologie

De scenario's in deze studie zijn in 2021/2022 ontwikkeld door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Het PBL heeft de veronderstellingen voor de toekomstige ontwikkelingen in kindertal, sterfte, migratie en huishoudensovergangen geformuleerd op basis van de verhaallijnen voor scenario Laag en Hoog. Vervolgens heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) op verzoek van het PBL deze twee scenario's doorgerekend op basis van de door het PBL geformuleerde veronderstellingen. De CBS-kernprognose 2021 (Stoeldraijer et.al., 2021a) diende hiertoe als referentie voor de twee scenario's. Ook is er gebruik gemaakt van de varianten die door het CBS en het NIDI in 2020 waren opgesteld. Scenario Laag en Scenario Hoog hebben echter een andere mix van kindertal, levensverwachting en migratie toegepast dan door het NIDI en het CBS werden toegepast. Zo komt het migratiesaldo in de richting van de laagste en hoogste migratievariant van het NIDI en het CBS (2021), terwijl voor kindertal en levensverwachting andere instellingen zijn geformuleerd. Het PBL heeft voor beide scenario's overgangskansen per huishoudensposities geformuleerd.

Bij het PBL zijn in 2021/2022 de kwantitatieve instellingen veronderstellingen geformuleerd en door het CBS doorgerekend. De bevolkingsscenario's zijn doorgerekend met het demografische standaard cohort-componentenmodel (Zie Preston et al. 2001 voor een uitgebreide beschrijving)

Daarna zijn de onderliggende verantwoording van de gedane keuzes met betrekking tot de toekomstige ontwikkelingen in kindertal, sterfte, migratie en huishoudynamiek uitgewerkt in een achtergrondpublicatie en in dit samenvattende cahier. De wijze waarop immigratie en emigratie zijn berekend, zijn respectievelijk beschreven in de CBS-publicatie van De Regt, Van Duin en Stoeldraijer (2020) en De Jong & Nicolaas (2005). Het model van de sterfteprognose is beschreven in de CBS-publicatie van Stoeldraijer, Van Duin en Janssen (2013). LIPRO is de software waarmee het huishoudensprognosemodel gedraaid wordt (Van Duin & Harmsen, 2009).

De bandbreedte tussen scenario's Hoog en Laag voor de bevolking en het aantal huishoudens komt overeen met het 85%-prognose-interval van de nationale bevolkingsprognose van het CBS. Dat is een ruimere bandbreedte dan in de vorige WLO werd gehanteerd. De reden hiervoor is dat in de afgelopen periode gebleken is dat vooral ontwikkelingen in migratie onzeker zijn.

De bevolkingsscenario's zijn door het CBS doorberekend met een cohort-componentenmodel, een simulatiemodel dat de bevolking aan het eind van het jaar afleidt door overgangskansen of absolute aantallen voor geboorte, sterfte en migratie toe te passen op de bevolking aan het begin van het jaar. Als input voor het model worden dan ook overgangskansen gebruikt, zoals de kans dat personen een kind krijgen, overlijden of emigreren, alsook absolute aantallen, zoals het aantal immigranten per jaar. Deze cijfers worden onderscheiden naar geslacht en leeftijd. Bij kindertal en immigratie en emigratie is er ook sprake van onderscheid naar migratieachtergrond.

De huishoudensscenario's worden door het CBS doorberekend met een multi-state cohort-componentenmodel. Het model simuleert de toekomstige ontwikkeling van de bevolking naar huishoudenspositie en burgerlijke staat (Van Duin & Harmsen 2009). Hierbij worden de volgende huishoudensposities onderscheiden: (thuiswonend) kind, alleenstaand, samenwonend (met en zonder kinderen), alleenstaande ouder, overig lid (van een particulier huishouden) en instellingsbewoner. Het model is onderdeel van het macro-simulatiepakket LIPRO (Van Imhoff & Keilman 1991). In het rekenmodel zijn restricties opgenomen die ervoor zorgen dat de overgangen tussen huishoudensposities en de demografische stromen onderling consistent zijn. Het aantal samenwonende mannen en vrouwen moet bijvoorbeeld (nagenoeg) overeenstemmen.

